

Štěpánek, Václav

"Antibyrokratická revoluce"

In: Štěpánek, Václav. *Jugoslávie - Srbsko - Kosovo : kosovská otázka ve 20. století*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. 380-420

ISBN 9788021054769

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124186>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„Antibyrokratická revoluce“

Za vítězstvím revoluční frakce musela z podstaty komunistického systému následovat „konsolidace strany“, tedy tehdejším slovníkem „diferenciace“ – čistka institucionalistů, stoupenců I. Stamboliće, a jejich záměna přívrženci proudu S. Miloševiče, popř. těmi, kteří se stačili rychle přeorientovat. Milošević se v tomto směru vyjádřil zcela explicitně: *„Závěry vedení SK ... musí být realizovány tak, jak byly přijaty. Všichni ti, jimž se zdají být příliš ostré, příliš energické, příliš tvrdé nebo s nimi jiným způsobem nesouhlasí, se jejich provádění nemohou účastnit. Takovíto jednotlivci musí své politické funkce přepustit jiným. Těm, kteří závěry SK berou za své a kteří jsou schopni a připraveni přispět k jejich uskutečnění.“*¹¹³⁴ V „diferencovaném“ SKS tedy pro poražené „institucionalisty“ nebylo milosti. Jednota strany, jíž se S. Milošević zaklínal, ovšem byl pouze první nutný krok, nikoli však konečný cíl revolucionářů. Tím bylo, kromě sanace akutních ekonomických problémů, s nimiž by se muselo potýkat jakékoli vedení, především slíbené rychlé řešení kosovské otázky. *„Již sedm let“*, zdůrazňoval Milošević v závěrech VIII. zasedání, *„se v SK pouze hovoří a domlouvá, než aby se efektivně pracovalo na rozbití kontrarevoluce na Kosovu... A nyní, když ÚV SKJ... přijal (na svém IX. zasedání – pozn. V. Š.) program, který by měl zamezit násilí, zastavit vystěhovalectví, navrátit mnohé, kteří pod nátlakem odešli, znovu se na politické scéně objevují jednotlivci, kteří by chtěli ještě diskutovat, rozmlouvat, analyzovat, vyjednávat...“*¹¹³⁵ Tato aluze na Pavloviće a „institucionalisty“ jasně ukazovala směr, jímž hodlal srbský stranický šéf vést jak další strategii vůči Kosovu, tak vůči federálnímu centru: měla jím být politika prováděná *„institucionálně i neinstitucionálně, statutárně i nestatutárně, na ulici i kabinetně, populisticky i elitářsky, argumentovaně i neargumentovaně...“*¹¹³⁶ především však rychle a nekompromisně, bez ohledu na „kolaterální“ ztráty. Politika, která sice krátkodobě mohla přinést viditelný úspěch, která se však z dlouhodobého hlediska v jugoslávských a kosovských poměrech ukázala jako mimořádně zhoubná a rozkladná.

Po konsolidaci svého mocenského postavení považoval Slobodan Milošević za nejdůležitější cíl srbské politiky prosazení ústavní reformy, a to jak na srbské, tak na jugoslávské úrovni. Jak jsme ovšem již výše ukázali, při prosazování ústavních reforem dílčím způsobem uspěl i Ivan Stambolić, jehož zásluhou zahájilo v lednu 1987 rozpravu o návrhu ústavních změn jugoslávské prezidium a v únoru stejného roku jej pak ná-

¹¹³⁴ MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*, s. 174.

¹¹³⁵ Tamtéž, s. 173.

¹¹³⁶ Tamtéž, s. 333.

sledovalo i předsednictvo stranické, které iniciovalo diskusi o připomínkách a pozměňovacích návrzích 130 (!) ze 406 ústavních článků! V září 1987 nakonec federální parlamentní ústavní komise vypracovala seznam 37 ústavních doplňků, na jejichž prosazení se dokázali shodnout zástupci všech republik. Část z těchto doplňků přitom jednoznačně posilovala pravomoci federálního centra vůči republikám a autonomiím.¹¹³⁷

Postavení autonomií ale návrhy federální ústavní komise zásadním způsobem neměnily. Proto ještě před VIII. zasedáním ÚV SKS, 28. července 1987, vypracovalo srbské prezídium pod vedením Ivana Stamboliće návrh na změnu ústavy SRS. Ve zdůvodnění, proč k novelizačnímu úsilí dochází, se kromě ekonomických důvodů uvádí i to, že práce na ústavních doplňcích by měla „*posílit odpovědnost republiky za autonomii oblasti a (také) odpovědnost autonomní oblasti za demokratickou jednotu republiky*“. Konkrétní návrhy, které srbské prezídium předložilo, se pak již skutečně bolavá místa srbské státnosti pokoušely sanovat. Novelizace by po jejich přijetí jasně formulovaly nutnost spolupráce srbského parlamentu a parlamentů autonomních oblastí v otázkách celorepublikového významu, neboť v souladu s chápáním autonomií jakožto „v praxi republik“ se autonomní parlamenty takových jednání většinou neúčastnily a považovaly je za věc „užšího Srbska“. Nejvyšší zastupitelský orgán SRS tak byl autonomiemi vlastně „degradován“ na parlament právně neexistujícího Srbska bez autonomií. Návrhy prezídia dále obhajovaly nutnost ústavního pojetí jednotné republiky (včetně autonomií) v přípravě plánů obrany a budování útvarů teritoriální obrany státu. Koncipovaly a prosazovaly také daleko těsnější spolupráci bezpečnostních orgánů (policie, SDB atd.) republiky a autonomií. V souvislosti s trestnými činy proti státnímu zřízení či s činy poškozujícími občanská, národnostní a jiná práva materiál zdůrazňoval, že státní veřejný žalobce (generální prokurátor) musí mít právo vykonávat svoji funkci v celé republice, tedy i na území autonomií. Srbské prezídium také požadovalo, aby aplikace federálních a republikových zákonů byla prováděna a kontrolovatelná na celém území republiky, tedy že by za jejich nedodržování či neprosazování byly přímo odpovědné reprezentace autonomií. Jednotné měly být také hospodářské plány, resp. jejich klíčové cíle, jež by se pak dílčím způsobem přizpůsobovaly poměrům v autonomiích. Z ekonomického hlediska by se tímto návrhem odstranila stávající praxe naprosté neprovázanosti hospodářství „užšího Srbska“ a autonomií. Se svobodným tržištěm tedy ještě v roce 1987 srbští komunisté nepočítali. Jak federální prezídium ve svých návrzích, tak také prezídium srbské pouze prohlubovaly jugoslávskou „třetí cestu“. Novelizovaná ústava měla také zajistit, aby srbské prezídium mohlo svá práva a funkci v oblasti národní obrany, bezpečnosti

¹¹³⁷ *Nacrt amandmana skupštine SFRJ na Ustav SFRJ*. Dostupné na http://www.znaci.net/00001/138_111.pdf.

(vnitřní), mezinárodní spolupráce a při „realizaci rovnoprávnosti národů a národností“ bez překážek a omezení vykonávat na celém území republiky, včetně autonomních oblastí, atd.¹¹³⁸

Jak je zřejmé z nastíněných bodů (celkově obsahoval návrh srbského prezidia 48 doplňků), ústavní novelizace neměly zásadním způsobem omezovat autonomii Kosova a Vojvodiny, žádný z bodů nic takového nepředpokládal ani v nejmenším. Doplňky, víceméně velmi umírněné, pouze měly zajistit nezbytné fungování republiky jako celku, aniž by do kompetencí autonomií zasahovaly nějakým dramatickým způsobem. Jednalo se bezesporu o daleko mírnější formulace než ty, jež kdysi obsahovala *Modrá kniha*. V této podobě byly právě proto přijatelné i pro federální funkcionáře, z nichž mnozí, jak jsme výše viděli, srbské „problémy“ s autonomiemi chápali.

Miloševićova politika tedy vlastně jen navazovala na úsilí jeho předchůdců a často se násilím vlamovala do dokořán otevřených dveří. Nové byly ale právě její „neinstitucionální“ metody. Miloševićově povaze více odpovídala rychlá akce, boj a především konečný triumf nad oponenty, než do té doby běžné stranické přesvědčovací diskuse či „zákopová válka“ jednotlivých proudů.¹¹³⁹ Pro „revolucionáře“, infikované již virem nacionalismu, byť zatím ještě latentním, byly „neškodné“ návrhy srbského prezidia málo důrazné. Vítězstvím „revolučního proudu“ v SKS proto prakticky skončily pokusy srbského vedení dospět k revizi ústavy institucionální cestou, dohodou. Slíbené „rychlé řešení“ takovouto možností v podstatě a priori vylučovalo.

Je každopádně zajímavé, že k mocenskému zvratu na VIII. zasedání ÚV SKS došlo v době, kdy srbský parlament schválil nastíněnou iniciativu o změnách srbské ústavy a další jednání slibovala poměrně hladký průběh. Bouřlivými událostmi kolem VIII. zasedání a následnými politickými postupy nového srbského vedení ale byla celá iniciativa v podstatě zastavena. Zneuznaný Ivan Stambolić dával, podobně jako při vydání *Memoranda*, v pozdějších rozhovorech tuto skutečně koincidence do souvislosti se snahou srbských nacionalistů zvrátit úsilí oficiálních mocenských struktur těsně před dosažením úspěchu: „*Na návrh novelizace srbské ústavy se reaguje VIII. zasedáním ... Bylo zapotřebí všemi možnými způsoby předběhnout demokratická řešení, k nimž se již legálně a legitimně dospělo, ale která ještě nefungovala či nenabyla právní moci. Tato řešení by nacionalistům podkopala politickou půdu pod nohama... Tato fakta ... nelze vysvětlit jinak, než jako systematické pokusy o vyvedení Srbska a Jugoslávie na popraviště. Ta data, ty koincidence jsou možná*

¹¹³⁸ *Predlog predsedništva SR Srbije o promeni ustava SR Srbije*. In: Skupštinski pregled č. 342, 17. září 1987, s. 1–6. Citováno podle *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1375–1378.

¹¹³⁹ ANTONIĆ, Slobodan: *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd 2002, s. 90.

klíčovým svědectvím toho, že Jugoslávie byla rozbitá ... úkladně.¹¹⁴⁰ Je to samozřejmě jeden z možných pohledů, předpokládajících však, že Milošević již v té době byl ve službách srbského nacionalismu. Buď jak buď, po VIII. zasedání se umírněnost z jednání vytratila a srbské ústavní návrhy začaly být daleko radikálnější.

Již sám počátek nové ústavní diskuse proto ukázal, že i mezi umírněnými návrhy srbského prezidia a postojem obou autonomních oblastí existovaly nepřemostitelné rozdíly. Autonomie, které se již se svou rolí „v praxi republiky“ sžily, nehodlaly ani o píd ustoupit ani těm nejnevinnějším požadavkům. Hlavním oponentem srbských centralizujících snah se stalo především vojvodinské vedení. Kosovští komunisté, jichž se postup nové srbské politické garnitury samozřejmě týkal neméně, nemohli, vzhledem k tomu, že museli čelit permanentním politickým problémům v oblasti a byli jak srbskou stranou, tak z federální úrovně podezíráni z nedostatečné bdělosti vůči „kontrarevoluční a separatistické“ činnosti, hrát v boji proti snahám nového srbského vedení adekvátní roli. Vojvodinské vedení se proto za této situace rozhodlo využít pák, které mu stávající ústava poskytovala, a počalo veškeré ústavní změny týkající se statusu autonomních oblastí obstruovat.

Ve svém odporu se hodlalo opírat zejména o postoje Charvátska a Slovinska, které tradičně bránily myšlenkovou kontinuitu ústavy z roku 1974 a stavěly se proti návrhům změn, směřujících k větší centralizaci jugoslávského státu. Nebyla to však sázka na dobrého koně. V otázkách autonomních oblastí totiž, jak se nakonec ukázalo, byly obě republiky vůči srbským snahám více než benevolentní. Ba co víc! V tom, že je statut autonomií nutno poněkud upravit, totiž dávala srbskému vedení za pravdu i řada slovinských a charvátských opozičníků. Slovinský disident France Bučar dokonce i na počátku roku 1989, v době, kdy se naplno rozhořela slovinsko-srbská politická krize,¹¹⁴¹ vyvozoval v časopise *Nova Revija*, že „*Srbové mají právo na svůj národní stát. V „avnojské“ Jugoslávii jim to právo bylo odepráno, jako ostatně i jiným jugoslávským národům... Ústava z roku 1974 prakticky vydělila autonomní oblasti Vojvodinu a Kosovo z jurisdikce Srbska a zároveň jim poskytla prerogativa blokovat jakýkoli zákon v Srbsku. Tato nemožná a iracionální situace je dále neudržitelná*“.¹¹⁴² V podobném smyslu se vyjadřovali i příslušníci vládnoucí elity, např. Milan Kučan či Stipe Šušteršič, o postojích makedonských představitelů ani nemluvě. CK SKJ proto na začátku roku 1988 vypracovat několik zásadních připomínek k stávajícímu ústavnímu systému a dal zelenou diskusím, jež měly dovést k jejich konkretizaci a vytvoření přijatel-

1140 STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*, s. 127, 176.

1141 O tom více viz např. HLADKÝ, Ladislav: *Slovinci a jugoslávská krize. (K vývoji politických událostí na Slovinsku od poloviny 80. let do 15. ledna 1992.)*. Slovanský přehled 78, 1992, č. 4, s. 396–410.

1142 BUČAR, France: *Slovenija med Balkanom in Evropo*. Nova revija 91/1989, s. 1497.

ných ústavních doplňků.¹¹⁴³ Pozměňovací návrhy a doplňky k federální ústavě následně přijal federální parlament 25. listopadu 1988. Jednalo se o 40 novelizací, z nichž většina reagovala na ekonomickou krizi, zaváděla protržní změny, zabývala se organizací státních podniků, umožňovala samostatnou výdělečnou činnost a mj. také větší soukromé vlastnictví jak zemědělské půdy, tak malých průmyslových podniků. Vztahu Srbska a autonomií se přímo týkalo pouze několik novelizací. Např. doplněk 36 hovořil o tom, že autonomie musí svoji mezinárodní spolupráci konzultovat s orgány SRS. Daleko rigorózněji však novelizovaná ústava vyžadovala plnění a kontrolování federálních zákonů a nařízení.¹¹⁴⁴ Přijetí ústavních novelizací na podzim 1988 tak sice nebylo žádným zásadním průlomem do zažitě ústavní praxe, nicméně ukázalo, že jugoslávské vedení je k jistým reformám přístupné a umožnilo tak později, v březnu 1989, novelizovat ústavu srbskou. Federální funkcionáři ovšem nepředpokládali, že srbská novelizace autonomie prakticky zruší.¹¹⁴⁵

Mobilizace obyvatelstva

Slobodan Milošević se ale víceméně oprávněně domníval, že k prosazení dramatických změn ve vztahu mezi SRS a jejími autonomiemi i k plánované větší centralizaci na federální úrovni, o niž, možná pod vlivem *Memoranda*, začal usilovat, na nějaké spojení mezi ostatními jugoslávskými republikami spoléhat nemůže. Začal proto podnikat rozhodné kroky k tomu, aby si pro prosazení svých úmyslů zajistil ve federálních orgánech dostatečnou podporu i bez „doprošování se“. Nejméně ve třech dalších federálních jednotkách (aby tak získal při důležitých hlasováních v Prezidiu SFRJ či předsednictvu ÚV SKJ jisté čtyři hlasy) proto potřeboval vedení, loyální k jeho politice. Z logiky věci vyplývalo, že se je nejprve pokusil získat v autonomních oblastech a v republice Srbsku etnicky nejbližší – tedy v Černé Hoře.

Pro podporu svých cílů Slobodan Milošević nevidaně zmobilizoval masu srbského obyvatelstva, které na tzv. mítincích pravdy vyjadřovaly podporu novému srbskému vedení a naopak odpor „oportunistu, autonomismu, dezintegraci Jugoslávie a kosovské kontrarevoluci či iredentě“. Toto hnutí pak vešlo do historie jako tzv. „antibyrokratická revoluce“. „Byrokraty“ ovšem Milošević myslel všechny ty, kteří mu stáli v cestě

1143 Politika 21. leden 1987. Citováno Podle *Jugoslávie 1918–1988*, s. 1383.

1144 Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Roč. XLIV (1988), č. 70, Beograd 26. listopad 1988.

1145 Stipe Šušar v rozhovoru pro RFE tvrdil: „Korigovat postavení autonomií bylo v pořádku, ale ne autonomií zrušit, tak, jak to požadovala nová srbská ústava, přijatá v březnu 1989. Neměli jsme již ale sílu se nové srbské ústavě postavit.“ PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šušar: Moji obračuni s njima*.

za absolutní mocí. Bylo to hnutí nejen proti osobnostem, ale i vůči institucím, které podle něj fungovaly pomalu, protikladně a některé vůbec.¹¹⁴⁶

Do „antibyrokratické revoluce“ se později zapojila i srbská nacionalistická inteligence. Ta na předcházející boj dvou frakcí v SKS sice pohlížela jako na další „stalinistický“ vnitrostranický proces, a přestože si o jeho vítězi nemyslela nic dobrého – Milošević ostatně nazval nacionalismus „hadem na prsou srbského národa“ – podporovala jeho snahu o „rychlé řešení“ kosovského problému a úsilí o „sjednocení Srbska“, jinými slovy ústavní změny spočívající v omezení autonomií.

Řízené masové demonstrace donutily k demisi vojvodinské vedení v říjnu 1988, na počátku roku 1989 padlo pod tlakem mas vedených Miloševićovými emisary také vedení černohorské, v březnu 1989 si pak kosovský parlament sám odhlasoval omezení své autonomie. Ohlašovaného a požadovaného sjednocení tak bylo dosaženo. A to metodami, které vítěz VIII. zasedání sliboval – „*institucionálně i neinstitucionálně, na ulici i kabinetně*“, ba i s použitím síly, jako v případě kosovského odporu ústavním změnám v březnu 1989. Zejména kosovský případ „antibyrokratické revoluce“ si proto v publikaci věnované kosovské otázce zaslouží zevrubnější pozornosti.

Kosovští Srbové v akci

Své tažení proti vedení autonomních oblastí zahájil Slobodan Milošević jejich obviněním z byrokratizmu a zkostnatělosti. To byla v zemi, v níž dogmata komunistické strany stále ještě představovala účinnou ideologickou sílu, závažná diskvalifikace. Z Bělehradu se tak stále častěji ozývalo, že je vojvodinské vedení ještě více zbyrokratizované než vedení kosovské, a že vůbec nebere v potaz hlasy volající po jednotě se Srbskem, které se zvyšující se intenzitou měly údajně zaznívat i ze samotné Vojvodiny.

Miloševićova kritika „srbské nesvornosti“, „byrokratizmu“ a „autonomismu“ docházela sluchu především mezi kosovskými Srby a jejich organizacemi, pro něž se stal předseda SKS faktickým vůdcem srbského národa již po jeho projevu v Kosově Polji. V tažení proti „zbyrokratizovaným“ politickým strukturám autonomních oblastí se proto kosovští Srbové osvědčili jako hlavní Miloševićovi političtí spojenci a také jako úderná pěst mítinků, které se od jara 1988 začaly po Vojvodině pořádat na podporu politiky, jež vyhrála na VIII. zasedání ÚV SK Srbska. Proklamovaným cílem těchto masových shromáždění, nazvaných „mítinky pravdy“, bylo sjednocení Srbska „od Horgoše do Dragaše“.¹¹⁴⁷ Srbští

¹¹⁴⁶ POPOV, N.: *Srpski populizam od marginalne do dominantne pojave*.

¹¹⁴⁷ Tedy od nejsevernější k nejjihnější obci Srbské republiky, z nichž první se nachází ve Vojvodině na hranicích s Maďarskem, druhá pak v jihozápadním cípu Kosova na hranicích Albánie. Podobné populární jugoslávské spojení „od Vardaru po Triglav“, charakterizující rozsah federace, bylo leitmotivem a zároveň prvním

aktivisté z Kosova Miroslav Šolević a Kosta Bulatović dokonce založili v říjnu 1988 výbor, který účast kosovských Srbů a Černohorců na protestních mítincích pořádaných mimo hranice Kosova organizoval.¹¹⁴⁸ K nim se nedlouho poté připojila další kosovská organizace Božur¹¹⁴⁹ - Sdružení pro návrat vyhnaných kosovských Srbů a Černohorců, v jejímž čele stál bývalý populární boxer Bogdan Kecman. Obě tyto skupiny pak organizovaly shromažďování a dopravu kosovských Srbů na mítinky po celé zemi.¹¹⁵⁰ K dispozici byla kosovským Srbům i oficiální politická infrastruktura. Cílem tohoto „vývozu mítinků“ bylo zaktivovat do „anti-byrokratických“ akcí široké vrstvy srbského obyvatelstva.

Vojvodinské (a částečně i kosovské) vedení pro tyto akce samozřejmě nemělo pochopení a prohlásilo je, vzhledem k tomu, že mítinkování nabývalo stále dramatičtějších rozměrů, za antisocialistické a nacionalistické. Vojvodinské vedení se za pomoci jím kontrolované policie autonomní oblasti také pokoušelo příjezdu kosovských aktivistů přímo zamezit policejní blokádou cest, na samotných mítincích pak vypínáním proudu znemožňovalo jejich ozvučení atd.¹¹⁵¹ Přesto se však kosovským agitátorům dařilo aktivizovat poměrně široké vrstvy vojvodinského obyvatelstva, zejména ovšem z řad poválečných kolonistů.¹¹⁵² Podporu organizátorům mítinků poskytovala i ústřední bělehradská média, nyní již cele ve službách Miloševićovy politiky.

V létě roku 1988 se „mítinky pravdy“ přetvořily v téměř nepřetržitě masové demonstrace proti vojvodinskému vedení a na podporu nové politiky, symbolizované Slobodanem Miloševićem. Na demonstracích se vždy také vyjadřovala podpora kosovským Srbům. Nezávislí pozorovatelé odhadovali, že během léta a začátku podzimu roku 1988 se 28 protestních mítinků ve Vojvodině zúčastnilo téměř 600 000 lidí.¹¹⁵³

veršem básně Čedomira Minderoviće *Jugoslavijo*, která, zhudebněna, plnila funkci neoficiální jugoslávské hymny.

1148 AST, S.: *Interjvu: Miroslav Šolević*. Vreme č. 454, 18. září 1999.

1149 Božur - č. pivoňka. Podle tradice měly na kosovském bojišti vykvést po bitvě tam, kde srbsští hrdinové prolili svoji krev, krvavě rudé pivoňky.

1150 THOMAS, Robert.: *Serbia under Milošević politics in the 1990s*. London 1999. Citováno podle srbského překladu *Srbija pod Miloševićem*. Beograd 2002, s. 65.

1151 V této souvislosti je zajímavé, že k podobným zoufalým akcím se uchýloval v dobách své krize v druhé půli 90. let 20. století i Miloševićův režim.

1152 Po vysídlení německého obyvatelstva byla Vojvodina kolonizována nemajetným srbským obyvatelstvem z horských oblastí Bosny a Hercegoviny, Černé Hory a také z neúrodných oblastí bývalé rakouské Vojenské hranice v Charvátsku - zejména z Líky a Kordunu. Starousedlé srbské obyvatelstvo (tzv. přečanští Srbové) v drtivé většině podporovalo své autonomní vedení a po omezení autonomie v roce 1989 se angažovalo v tzv. autonomistických stranách, bojujících za znovuoobnovení původních autonomních práv Vojvodiny.

1153 KERČOV, Sava - RADOŠ, Jovo - RAIČ, Aleksandar: *Mitinzji u Vojvodini 1988. godine: Radjanje političkog pluralizma*. Novi Sad 1990, s.100n.

Jogurtová revoluce

K frontálnímu útoku na vojvodinskou autonomii došlo 5. října 1988, kdy se do hlavního vojvodinského města Nového Sadu sjely kolony demonstrantů z okolí. Kosovští Srbové tentokrát chyběli, nahradily je autobusy zaplněné dělníky z Báčské Palanky, které zorganizoval Mihalyi Kertes, tajemník místního odboru Svazu komunistů Vojvodiny v tomto provinčním vojvodinském městě.¹¹⁵⁴ Zástupy demonstrantů¹¹⁵⁵ se shromáždily kolem budovy vojvodinské autonomní vlády, po níž házely kelímky a sáčky s jogurtem. Tato událost tak vešla do historie jako tzv. jogurtová revoluce. Vojvodinské stranické i oblastní vedení,¹¹⁵⁶ shromážděné v budově obklíčené demonstranty, propadalo panice a v obavách, že masa demonstrantů vezme budovu útokem, požádalo o intervenci armádu. K té ovšem muselo dát souhlas jugoslávské prezidium. Jugoslávští politici, kteří mohli celý incident sledovat v televizi, neboť ředitel srbské státní televize Dušan Mitević zabezpečil z akce přímý přenos, pozorovali události s rostoucím znepokojením, takže není divu, že předseda prezidia Lazar Mojsov, dal k zásahu armády svolení. Ke všeobecnému překvapení s intervencí souhlasil i Nikola Ljubičić, jinak jeden z nejbližších Miloševićových spolupracovníků. Akce však narazila na odpor srbského prezidenta a také bývalého generála Petra Gračanina.¹¹⁵⁷ Masa demonstrantů tak během dne rostla a skandovala před budovou vojvodinské vlády dlouho do noci. Vojvodinský stranický šéf Milovan Sogorov v zoufalství prosil Miloševiče o pomoc. Nabízel uspořádání konference o statusu Vojvodiny. Podle přímých svědků událostí měl Milošević odpovědět: „*Jen pěkně podejte demise, ta vaše konference již nikoho nezajímá.*“¹¹⁵⁸ Vojvodinskému vedení tak skutečně nezbyvalo nic jiného, než odstoupit.

1154 Tato akce odstartovala Kertesovu záviděníhodnou politickou kariéru a učinila z něj jednoho z nejbližších a také nejoddanějších Miloševićových spolupracovníků. Kertes zastával po vzniku Jugoslávské svazové republiky v roce 1992 nejprve funkci velitele státní bezpečnosti, od roku 1994 až do demokratického převratu v roce 2000 pak byl ředitelem svazového celního úřadu, což byla v zemi, nacházející se pod embargem, v níž většina ekonomiky fungovala v šedé či černé zóně, nejnynější možná funkce. Po Miloševićově pádu v roce 2000 byl obžalován z machinací se státními financemi, které měl na příkaz nejvyššího státního vedení vyvázet do bezpečných bank v zahraničí, zejména na Kypr, odsouzen však nebyl.

1155 V odhadu počtu demonstrantů jsou značné disproporce, pohybují se v rozmezí 15 000–150 000, vzhledem k zveličování počtu demonstrantů v Miloševićem kontrolovaných médiích je ale reálný počet do 50 000.

1156 Paradoxní je, že v budově s vedením seděl i nejlivnější vojvodinský politik Boško Krunic, který až do května 1988 zastával dokonce funkci předsedy ÚV SKJ.

1157 SILBER, L. - LITL, A.: *Smrt Jugoslavije*, s. 50. Gračanin (1923), původem generál tankového vojska, nahradil na prezidentském postu Ivana Stamboliće a poté, co jej v květnu 1989 vystřídal Slobodan Milošević, zastával funkci ministra vnitra ve federální vládě Anta Markoviće. Patřil, vedle Nikoly Ljubičiće k těm „vysloužilým“ generálům, skrze něž získával S. Milošević vliv v armádě.

1158 STAMBOLIĆ, I.: *Put u bespuće*, s. 230.

Po zprávě o podaných demisích se demonstranti rozešli. Na uvolněná vedoucí místa pak nastoupili zastánci Miloševićova proudu, Sogorova ve funkci předsedy SK Vojvodiny nahradil Nedeljko Šipovac, další z organizátorů demonstrací. Vojvodina se tak po „jogurtové revoluci“ místo předchozího hlasování proti Bělehradu stala poslušným mluvčím srbského vedení a jeho druhým hlasem ve federálních institucích.

Neúspěšná intervence ÚV SKJ

Vojvodinské vedení se již v létě domáhalo ochrany federální stranické organizace, která vzhledem k převažujícímu mínění členstva požádala srbské stranické vedení, aby učinilo potřebné kroky k zamezení dalších demonstrací a navrácení celého procesu do institucionálního rámce. Také kosovští představitelé v souvislosti s masovými mítinky požadovali, aby byly albánské demonstrace na Kosovu a srbské ve Vojvodině i jinde v Srbsku hodnoceny stejně – tedy že albánské nemohou být „kontrarevolucí“ a srbské „revolucí“, charvátští a bosenští představitelé se naopak obávali, aby srbské mítinky nebyly „vyvezeny“ také do jejich republik.¹¹⁵⁹

Milošević ovšem tento požadavek i důvody, které k němu vedly, odmítl. V září 1988 prohlásil, že procesy jsou výrazem demokracie a nelze v žádném případě slučovat ty, kteří jsou pro Jugoslávii a socialismus, s těmi, kteří jsou proti. Protesty byly, podle srbského stranického šéfa, výrazem solidarity s kosovskými Srby, jež terorizuje „kontrarevoluce“. Jsou reakcí na léta neaktivity vůči Kosovu a nejlepším příkladem samosprávy a vlády lidu – všeho toho, co je nejvyšší hodnotou demokracie... Milošević také negoval, že protesty ohrožují instituce – lidé vyjadřují podporu těm institucím, které dobře pracují, a ty, které nefungují, hodlají změnit.¹¹⁶⁰ Miloševićova demagogická a populistická odpověď jugoslávskému stranickému vedení byla jasným porušením do té doby nedotknutelného principu demokratického centralismu a důkazem toho, že centrum na události v Srbsku v podstatě ztratilo vliv. Přesto se ještě po „jogurtové revoluci“ pokusilo o protiútok. ÚV SKJ zformoval komisi, která měla zkoumat odpovědnost Slobodana Miloševiće a vedení ÚV SKS za „nestatutární jednání“. Předsedou komise byl jmenován slovinský člen ÚV SKJ Vinko Hafner (1920), komise pak byla složena z jednoho člena ÚV z každé republiky a autonomií. Tajemníkem komise se stal sandžacký Muslim Meho Omerović, podle něhož tehdy byla díky nedůslednosti zmařena poslední možnost k tomu, aby byl Slobodan Milošević zastaven: v první verzi své zprávy totiž komise navrhla za hrubé porušení statutu strany a stranické disciplíny vyloučení Slobodana Miloševiće z SKJ! Situace prý vypadala tak, že návrh získá většinu hlasů. V pauze před hlasováním ale

¹¹⁵⁹ JOVIĆ, D.: *Jugoslavija - država koje je odumrla*, s. 416.

¹¹⁶⁰ Informativni bilten CK SK Srbije 8/1989, s. 14. Citováno podle JOVIĆ, D.: *Jugoslavija - država koje je odumrla*, s. 417.

své názory, zřejmě pod nátlakem, přehodnotili jak členové z autonomií, tak zástupce Černé Hory (Milo Djukanović). Návrh neprošel a byl změněn pouze na důrazné upozornění...¹¹⁶¹ Nedlouho poté tak za nečinného přihlížení ÚV SKJ padlo i „institucionalistické“ vedení Černé Hory.¹¹⁶²

Horká kosovská zima 1988/1989: „Ústavu nedáme!“

Již od počátků „mítinků pravdy“ s jejich protialbánskými hesly bylo zřejmé, že jejich cílem je připravit veřejné mínění zejména na konečné řešení kosovské otázky, tedy na omezení kosovské autonomie a navrácení všech rozhodovacích mechanismů z Prištiny do Bělehradu. Na Kosovu v důsledku toho rostlo celý rok 1988 napětí mezi albánským obyvatelstvem, k němuž přispívala i aktivní role, již sehrávaly organizace kosovských Srbů v rámci „antibyrokratické revoluce“ ve Vojvodině a v Černé Hoře. Ve vzduchu visely obavy z jednání o pozměňovacích návrzích ústav – jak kosovské, tak srbské a jugoslávské.

Přesto poslanci kosovského parlamentu schválili 22. září 1988 základní principy novelizace ústavy, zahrnující změny více než třetiny článků kosovské ústavy. Většina pozměňovacích návrhů ovšem nebyla sporná, šlo spíše o ekonomické záležitosti. Kámen úrazu celé ústavní novely spočíval v návrzích, umožňujících srbským republikovým orgánům účinně zasahovat do řízení autonomie a uplatňovat tak nadřízenost republikových orgánů nad orgány autonomními.

O tom, že se situace na Kosovu začala v důsledku všech těchto událostí vyostřovat, svědčí i reference přicházející z bezpečnostních služeb, díky nimž Prezidium SFRJ rozhodlo umístit dodatečně na Kosovo speciální oddíl federální policie.¹¹⁶³

Srbské protesty na Kosovu

Dodatečné tenze na Kosovu vyvolal organizovaný protest srbských středoškoláků, k nimž se připojili i žáci vyšších tříd základních škol, kteří v době zasedání kosovského parlamentu vyšli do prištinských ulic. Byla to první srbská demonstrace v Prištině. Poté, co se k nim v následujících

1161 PAVIĆ, Z.: *Olako shvaćena silina. Šta je Osmoj sednice prethodilo, a šta je pohodilo*, s. 26.

1162 Více o tom viz ŠTĚPÁNEK, V.: *Antibyrokratická“ revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*, *Studia historica Brunensia* 52 (2005), s. 189–223.

1163 Zpravodaj Tanjugu z Kosova Dj. JEVTIĆ cituje ve své knize *Bitka za Kosovo* (Beograd 1998, s. 57) tehdejšího federálního ministra vnitra Dobroslava Čulafiće, který přemístění oddílu federální policie odůvodňoval snahou „rozhodně se vypořádat s kontrarevoluční činností albánských nacionalistů a separatistů a vytvořit tak podmínky pro bezpečný život všech pracujících, zejména pak Srbů a Černoherců...“

dnech připojily kolony srbských žáků s rodiči a učiteli z dalších kosovských měst, se odhadovalo, že se „žákovských“ demonstrací zúčastnilo až 10 000 osob.¹¹⁶⁴ Na pochodech zaznívala hesla o tom, že požadují ochranu před útoky „albánských nacionalistů a separatistů“. V dopise Prezidiu SFRJ a Prezidiu Srbska požadovali demonstranti „bezpečnost a svobodu pohybu“ a v případě, že jim nebude zajištěna, hrozili kolektivním odchodem z příštinských škol a příjezdem do Bělehradu před svazový parlament, kde budou vyžadovat zabezpečení výuky mimo Kosovo. Bylo pochopitelně zřejmé, že jde o organizovanou součást „antibyrokratické revoluce“, využívající všech již do té doby známých a vyzkoušených metod nátlaku (včetně protestu před federálním parlamentem). V politickém klimatu vládnoucím na Kosovu, se ovšem jednalo o nezanedbatelný incident, tím spíše, že se bojkot výuky protáhl až do října. Atmosféru vyhrotil i mítink zhruba 30 000 metochijských Srbů, Černohorců a Muslimů ve Vitimirici a téměř dvacetitísícové shromáždění na mítinku „bratrství a jednoty“ v Titově (Kosovské) Mitrovici, na němž byly požadovány demise kosovského vedení, zejména Azema Vllasiho, Kaqusha Jashariové a Kolë Shiroka. Všechny tyto protesty organizované „na podporu ústavní novely“ zvětšovaly propast a prohlubující se nedůvěru mezi albánským a nealbánským obyvatelstvem Kosova. Jak prohlásil jeden ze srbských kosovských politiků - „albánské masy pohlížely na protesty Srbů a Černohorců s podezřením, nedůvěrou, ba nepřátelsky“.¹¹⁶⁵

Debata o odpovědnosti kosovských politiků

V říjnu 1988 bylo Kosovo ve znamení napjatého očekávání 17. zasedání ÚV SKJ, svolaného na 17.-18. října. Jedním z bodů jeho jednání totiž měla být i iniciativa ÚV SK Srbska navrhuující „projednat odpovědnost“ vedoucích kosovských politiků za tíživou hospodářskou, sociální a národnostní politiku na Kosovu. V iniciativě srbského ÚV se hovořilo adresně o odpovědnosti Kolë Shiroka a Azema Vllasiho (v květnu 1988 Vllasiho na místě předsedy OV SKK vystřídal Kaqusha Jashariová), členů ÚV SKJ a bývalých předsedů kosovských komunistů, a Svetislava Dolaševiče, též bývalého předsedy oblastního výboru SK Kosova a stávajícího předsedy kosovského parlamentu. Všem se dávalo za vinu, že jako předsedové OV SKK „nezabezpečili vykonávání politiky ÚV SKJ a oblastního výboru SK Kosova, a tak přispěli k těžké situaci, v níž se oblast nachází“.¹¹⁶⁶ Nejvíce kritiky se ovšem snášelo na nejvlivnějšího kosovského politika Azema Vllasiho, nositele „normalizace“ v OV SKK po roce 1981.

Zasedání ÚV SKJ předcházela rozprava o srbské iniciativě na plénu kosovského OV, kterou řídila předsedkyně OV SK Kosova Kaqusha

¹¹⁶⁴ Tamtéž, s. 59.

¹¹⁶⁵ Tamtéž, s. 69.

¹¹⁶⁶ Tamtéž, s. 72.

Jashariová. Ve svém úvodním projevu, kriticky zaměřeném do vlastních řad, mj. prohlásila, že během sedmi let od událostí z roku 1981 nedokázalo kosovské vedení „rozvrátit kontrarevoluční činnost, naopak, ...nacionalismus je v poslední době na vzestupu... V ilegality se organizují, vedle již známých a souzených jedinců i noví lidé, kteří stále více a více prosazují veřejnou konfrontaci a používají již viděné metody nátlaku – vyvolávání excesů, ohrožování bezpečnosti jak osob, tak majetku, což vyvolává strach a nejistotu mezi příslušníky srbského a černohorského národa“. V projevu pochopitelně nemohlo chybět ani odsouzení srbského nacionalismu a nedostatečného boje s ním, což mělo zpětně oslabovat komunistické pozice „v boji proti albánskému nacionalismu, neboť jsme obviňováni z toho, že k nacionalismům máme rozdílný přístup“. V závěru svého projevu však předsedkyně OV SKK napadla praktiky S. Miloševiče, když řekla, že „k odpovědnosti nikdo nemůže být poháněn kvůli útokům v tisku či na mítincích a ani kvůli pokřiveným interpretacím projevů v hromadných sdělovacích prostředcích“. V této souvislosti pak vyjádřila naději, že při hodnocení kosovské krize bude také zvážen díl zodpovědnosti, připadající na ÚV SK Srbska.¹¹⁶⁷ To byla pro předsedu SKS jistě nepřijemná výzva. V následné diskusi a hlasování se pak oblastní výbor SK Kosova za své „obviněné“ členy velkou většinou postavil, čímž se dostal do přímé konfrontace s ÚV SK Srbska, a tedy i Slobodanem Miloševičem. Rozpravu o odpovědnosti svých členů navíc kosovský OV uzavřel „drzým prohlášením“, že oprávnění k takovéto iniciativě má pouze on a ÚV SKJ, nikoli pak ÚV SK Srbska, čímž jen dodal argumenty těm, kdo považovali omezení pravomocí kosovské (a vojvodinské) autonomie a změnu ústavy za alfu i omegu dalšího bytí Srbska. Po tomto zasedání OV SK Kosova proto srbský ÚV rozšířil své požadavky také na odvolání o stávající předsedkyni kosovské organizace SK.

Plénium ÚV SKJ ovšem celou situaci nedokázalo (jak již bylo v té době obvyklé) jednoznačně vyřešit, většina delegátů se ale přikláněla k postoji, že za neutěšený stav na Kosovu nese politické vedení autonomní oblasti svůj velký díl odpovědnosti a možnost odvolání zmíněných albánských (a srbského) politiků nevyloučilo. Doporučilo proto rozhodnout o něm na rozšířeném zasedání OV SK Kosova 17. listopadu 1988.

Plénium bylo zajímavé i z jiného důvodu. Předseda ÚV SKJ Stipe Šuvar na něm totiž navrhl hlasování o důvěře členům předsednictva ÚV, jímž neprošel srbský zástupce a blízký Miloševičův spolupracovník Dušan Čkrebić, starý politický harcovník, jenž zastával funkci srbského prezidenta před Ivanem Stambolićem v letech 1984-1985. Byl to první jasný signál toho, že Milošević v ÚV podporu, jíž se těšil po VIII. zasedání ÚV SK Srbska, svými neinstitucionálními kroky zcela prohosподаřil. Na obranu Čkrebiće vystoupil makedonský zástupce Vasil Tupurkovski,

¹¹⁶⁷ Tamtéž, s. 73.

který obvinil ty zástupce ostatních jugoslávských republik, kteří pro srbského zástupce nehlasovali, z „*neprincipiální koalice*“, což se v srbském tisku, jehož se stal Tupurkovski hrdinou, tlumočilo jako „*antisrbská koalice*“.¹¹⁶⁸ Milošević na základě této události pohrozil odchodem celé srbské delegace z ÚV, což mohlo znamenat i rozpad SKJ. Proto byl Čkrebić v předsednictvu ÚV po opakovaném a tentokrát z jeho hlediska úspěšném hlasování ponechán. Situace poněkud připomínala hlasování o kandidatuře Dragoslava Markoviće do předsednictva SKJ v roce 1982. V závěru zasedání se na S. Miloševiče obrátil starý slovinský komunista Vinko Hafner, jenž s prstem namířeným na něj pronesl větu, která, podobně jako jeho mířící prst, vstoupila do dějin a je citována ve všech pracích zabývajících se posledními lety Jugoslávie: „*Soudruhu Slobodane, dobře se rozmyslete, než vstoupíte na cestu, již jste si vybrali!*“¹¹⁶⁹

Demonstrace podpory kosovskému vedení

Již v ranních hodinách 17. listopadu se v přištinských ulicích začaly shromažďovat zástupy převážně mladších demonstrantů, které projevovaly svůj nesouhlas se závěry ÚV SKJ a přišly před kosovský parlament vyjádřit podporu svému vedení. Z dolu Trepča ve Starém Trgu vyrazila pěšky do Přištiny kolona více než dvou tisíc havířů, k níž se cestou přidávaly další zástupy z kosovských elektráren a z Vučitrnu. Tento mnohatisícový průvod dorazil do Přištiny právě v době, kdy OV SK Kosova, stále ještě poslušen komunistického principu demokratického centralismu, na základě stanoviska předsednictva ÚV SKJ¹¹⁷⁰ vynášel rozhodnutí o odvolání předsedkyně OV SK Kosova Kaqushe Jashariové, člena předsednictva Azema Villasiho a dalších několika funkcionářů (Kolë Shiroka předtím sám podal demisi na svou funkci předsednictva ÚK SKJ). Před budovami přištinského OV SK a kosovského parlamentu projevovali demonstranti skandováním svůj nesouhlas s odvoláním a zejména s jakýmikoli novelizacemi autonomního statutu, k němuž samozřejmě změny v OV otevíraly cestu. Demonstranti skandovali mj. hesla „*Nedáme ústavu*“, „*At žije ústava z roku 1974*“ a provolávali slávu Titovi, jehož obrazy davy demonstrantů také nesly. Dalšího dne dosáhly demonstrace svého

¹¹⁶⁸ Viz PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada - Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima*.

¹¹⁶⁹ SILBER, L. - LITL, A.: *Smrt Jugoslavije*, s. 51.

¹¹⁷⁰ Mnozí autoři, např. L. SILBEROVÁ a A. LITTLE ve své zásadní práci *The Death of Yugoslavia* či Tim Judah v díle *Kosovo: War and Revenge*. (New Haven a London 2000) tvrdí, že odvolání kosovských politiků nařídil přímo Milošević, což ovšem za daného stavu věcí nebylo možné. OV SK Kosova musel jednat na doporučení (a zřejmě i pod nátlakem) předsednictva ÚV SKJ, neboť ústřední výbor srbské stranické organizace neměl nad oblastními výbory autonomií bezprostřední pravomoc. Jiná věc je, že Milošević díky svým zástupcům v předsednictvu ÚV SKJ mohl na předsednictvo, které bylo v převážné své většině o separatismu kosovských Albánců a slabém působení kosovského vedení přesvědčeno, působit a také působit.

vrcholu, když centrum Prištiny zaplavilo kolem sta tisíc demonstrantů ze všech kosovských oblastí. Velice úporně dlouhé hodiny v nepříznivém zimním počasí skandovali hesla na podporu odvolaných politiků, začala se však ozývat i hesla známá z demonstrací v roce 1981, požadující republiku Kosovo aj. V obci Kosovo Polje u Prištiny došlo k blízkému setkání dvou kolon demonstrantů – jedné albánské, směřující do Prištiny, a druhé srbské, mířící na blízké nádraží, odkud měla vyjet do Bělehradu na „mítink bratrství a jednoty“, který organizátoři svolali na 19. listopad. Jedna skupina skandovala na podporu A. Vllasiho a K. Jashariové, druhá vyvolávala jméno Slobodana Miloševiče a jen shodou okolností nedošlo v této obci ke krveprolití.¹¹⁷¹

Prištinské demonstrace trvaly pět dní a svým způsobem připomínaly novosadskou „jogurtovou revoluci“, s tím rozdílem, samozřejmě, že podpora demonstrantů byla v tomto případě směřována oblastnímu vedení a proti Bělehradu. Byly to zároveň poslední mohutné albánské protesty (následující stávky v Trepči a dalších kosovských podnicích se většinou nepřelily do ulic), které skončily bez krveprolití. Policie na demonstracích sice byla přítomna, ale nezasahovala. Pravdou také zůstává, že tyto listopadové albánské demonstrace byly mnohem méně explozivní než tehdy běžné srbské demonstrace „antibyrokratické revoluce“, na nichž zaznívaly často až šovinistická a výrazně protialbánsky zaměřená hesla a urážky. Jejich kolorit byl, kromě hesel o podpoře Jashariové, Vllasiho a dalších odvolaných politiků a samozřejmě kromě protivení se novelizaci ústavy z roku 1974, „standardizovaný“ – jugoslávské vlajky, Titovy obrazy, hesla o jednotě a bratrství. Během prištinských mítinků nedošlo k jedinému závažnému incidentu.¹¹⁷²

Mítink všech mítinků: Bitvu o Kosovo vyhrajeme

Jako reakce na kosovské demonstrace se v Bělehradě na rozlehlém prostranství mezi soutokem Dunaje a Sávy, známém jako Ústí, uskutečnil 19. listopadu „mítink všech mítinků“, který byl ohlašován již několikrát, vždy, když se ve federálních úřadech jednalo o srbských požadavcích, které nemusely projít. Jugoslávské vedení, a v tom se shodují oba jeho tehdejší nejvyšší představitelé – Stipe Šuvar jako předseda předsednictva ÚV SKJ a Raif Dizdarević jako předseda jugoslávského prezidia, již od počátku mítinkování tyto praktiky srbského vedení ostře kritizovalo. Hodnocení jugoslávského prezidia šlo až ke konstataci, že mítinky podkopávají stávající politický systém, po pádu vojvodinské vlády pak přímo prohlásilo, že představují prostředky rozbíjení jugoslávské jednoty.

¹¹⁷¹ JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo šest vekova posle*, s. 85.

¹¹⁷² DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 254.

Na tyto výtky ovšem srbské vedení nereagovalo. „*Byl to rozhovor slepého s hluchým*“,¹¹⁷³ vzpomíná Dizdarević.

Při organizaci ohlášeného mítinku nebylo nic ponecháno náhodě: do Bělehradu byli autobusy sváženi zejména tovární dělníci ze všech koutů Srbska, jimž podniky platily diety a cestovní náhrady (sic!). V závodech byly před tím ustavovány výbory na organizaci mítinků, které koordinoval tehdejší tajemník bělehradského městského výboru Socialistického svazu pracujících (SSRN) Zoran Todorović zvaný Kundak, blízký spolupracovník S. Miloševiće.¹¹⁷⁴ Podle některých údajů se na mítinku toho dne shromáždilo až 1 000 000 účastníků.¹¹⁷⁵ Ve svém projevu S. Milošević shromážděným masám slíbil, že „*bitvu o Kosovo vyhraje bez ohledu... na to, že se dnes, tak jako kdysi, proti Srbsku sdružují jeho nepřátelé v zahraničí s těmi v zemi...*“ Neopomněl přitom, poukazuje tak na půlroční mítinkování, populisticky zdůraznit, že bitvu o Kosovo vede lid, který nemůže prohrát, s tím, že vedení v takovém případě nemá na výběr – „*buď se postaví do čela lidu a poslechne jeho hlas, nebo je odvané čas... a v historii po něm zůstane jen krátká zmínka...*“ Na projevu v Ústí Milošević také využil terminologie ze slovníku bělehradské národovecké inteligence, když prohlásil, že „*Kosovo je centrum srbské historie, jeho kultury, jeho paměti. Každý národ má lásku, která věčně hřeje jeho srdce. A tou je pro Srbsko Kosovo. A to zůstane v Srbsku*“. Poslední věta byla zjevnou aluzí na připravované ústavní změny, které měly „Kosovo v Srbsku“ zaručit.

1173 PEJIĆ, Nenad: *Svjedoci raspada - Raif Dizdarević: Velika prevara* (rozhovor s Raifem Dizdarevićem). <http://www.slobodna evropa.org/content/article/1045339.html>

1174 Zoran Todorović (1959-1997) si byl blízký zejména s Miloševićovou manželkou Mirjanou Markovićovou, v jejíž později založené straně JUL (Jugoslovenska levica - Jugoslávská levice) zastával funkci generálního tajemníka. Přízeň Miloševićovy rodiny jej také vynesla do funkce ředitele jugoslávské ropné společnosti Beopetrol, což bylo, zejména v dobách ropného embarga uvaleného na Srbsko, resp. Jugoslávskou svazovou republiku v roce 1992, jedno z finančně nejvýnosnějších míst v SRJ. Todorović byl z dosud neznámých příčin zavražděn 24. října 1997. Viz *Vreme*, 1. 11. 1997, s. 6-9. O Kundakově roli v organizování mítinků viz PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada - Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima*; PEJIĆ, N.: *Raif Dizdarević: Velika prevara*.

1175 Viz např. *Politika*, 20. 11. 1988, s. 1-2. Počet účastníků mítinků „antibyrokratické revoluce“ v roce 1988 byl skutečně obdivuhodný. Sečtením jen těch údajů, které uváděl deník *Politika* - Sombor 2 000, Srpski Miletić 4 000, Novi Pazar, Rakovica po 5 000, Kosovo Polje Novi Sad, Pančevo, Kolašin, Kula po 10 000, Nikšić 15 000, Titov Vrbas 20 000, Titograd, Lipljan po 30 000, Gornji Milanovac 40 000, Požarevac, Loznica po 50 000, Smederevo 70 000, Novi Sad 80 000, Zaječar 100 000, Novi Sad 150 000, Kragujevac, Leskovac po 200 000, Niš 300 000, Vranje, Pirot, Smederevska Palanka, Prokuplje, Surdulica celkově 400 000, Bělehrad 1 500 000 - lze dospět k počtu 3 336 000, a to pouze na těch akcích, u nichž byl uveden počet zúčastněných. Tato čísla jsou samozřejmě značně nadnesená, i kdybychom je však o polovinu snížili, stále vypovídají o neuvěřitelné nacionální euforii, kterou se podařilo vyvolat. Počty účastníků mítinků převzaty od MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Zloupoteba autoriteta nauke*, s. 337.

Aby výhrůžný tón této poslední věty poněkud zmírnil, dodal S. Milošević, že Kosovo v Srbsku „*nebude na škodu Albáncům*“.¹¹⁷⁶

V den mítinku podpořila Slobodana Miloševiče i Srbská akademie věd a umění, jež v novinách *Politika* publikovala svůj dokument nazvaný *Názor SANU na změny ústavy Srbské socialistické republiky*. V intencích svého *Memoranda* z roku 1986 v něm akademici znovu označili ústavu z roku 1974 jako příčinu krize jugoslávské společnosti a požadovali ústavní změny, které by odstranily separatismus (na Kosovu), autonomismus (ve Vojvodině), genocidu (Srbů) na Kosovu, hospodářské zaostávání atd. Dokument hovořil o nutnosti zrovnoprávnění Srbska s ostatními republikami, k čemuž může dojít pouze tím, že z nové ústavy budou vypuštěny všechny ústavní články, které poskytují autonomním oblastem charakter státnosti.¹¹⁷⁷ Je zajímavé, že pro zrovnoprávnění Srbska SANU v dokumentu požadovala i výhradní užívání písma cyrilice v úředním styku i ve veřejných službách.¹¹⁷⁸ Nová srbská mocenská elita tak koincencí svého vrcholného mítinku a zveřejněním prohlášení SANU zároveň manifestovala, že našla v akademii, jejíž hlasitá část akademiků v čele se spisovatelem Dobricou Ćosićem stála v popředí opozičního nacionalistického proudu srbské inteligence již od konce 70. let, dobrého spolupracovníka v boji za reformu ústavy z roku 1974, (a později i v zápase za srbský etnický prostor) a že tedy postupně přechází na její nacionalistickou platformu.

Demonstrace v Prištině a mítink v Bělehradě byly doposud největšími shromážděními jak Albánců, tak Srbů. „Antibyrokratická revoluce“ se jimi stává hnutím se dvěma účastníky a dvěma platformami. Oba mítinky byly vlastně masovou etnickou mobilizací a homogenizací jak

¹¹⁷⁶ MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*, s. 276-277.

¹¹⁷⁷ MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Zloupotreba autoriteta nauke*, s. 317.

¹¹⁷⁸ Otázka písma a jazyka nabude na důležitosti zejména počátkem 90. let, kdy jugoslávské národy, používající do té doby jednotného srbocharvátského (v charvátském prostředí nazývaného charvátsosrbským) jazyka, při zvoovytváření své národní identity na území obývaném tím kterým etnikem striktně prosazují kodifikaci svých jazykových norem. Bosenští Muslimové tak do svého bosenského jazyka, již tak přesyceného turcismy, zavádějí také arabismy a výrazy z Koránu, pověstná je snaha o vytváření charvátských novotvarů. Symboly srbství se znovu stává cyrilice a ekavský dialekt, a to i v Bosně, kde Srbové hovořili západní variantou srbocharvátského jazyka, tedy ijekavicí, a většinou psali latinkou. Tyto příklady ukazují na to, že jazyk a písmo jsou považovány za jeden z důležitých faktorů etnické identifikace. Násilné jazykové transformace (viz např. přijetí jazykového zákona v Charvátsku) tak poskytují průhledné nacionalistické konotace - jasně se od těch druhých odlišit, a to nejen jednotným územím a náboženstvím, ale také vlastním jazykem. Otázku cyrilice v době, o níž se jedná, nastoloval, jak připomíná ve svých vzpomínkách Borislav Jović, zejména akademik Radomir Lukić. Akademická komise, která se kvůli tomuto problému sešla, ovšem nedospěla k jasnému závěru, takže do nové srbské ústavy, přijaté koncem března 1989, se nakonec dostala z hlediska puristických snah nedostatečná a kompromisní formulace, stanovující cyrilici jako písmo úřední a oficiální v srbském prostředí, v prostředí multietnickém pak umožňující i latinku. Viz JOVIĆ, B.: *Knjiga o Miloševiću*. Beograd 2001, s. 47-51.

srbského, tak albánského obyvatelstva, a to kolem dvou nacionálně-politických platform - Srbů a Černošců kolem konceptu jednotného Srbska, a Albánců kolem konceptu obrany autonomie, jenž v sobě vždy nesl i náboj kosovské republiky a nezávislého Kosova.¹¹⁷⁹ A protože tyto koncepty byly vzájemně nesmiřitelné, představovaly obě demonstrace zahájení nesmiřitelné bitvy o Kosovo.

Neprovoďte kosovský lid výměnou kádrů, kterou odmítá

Do čela redukováného kosovského vedení se po změnách v listopadu 1988 dostali, jak se v srbských médiích zdůrazňovalo, „pocitiví Albánci“. Nebylo to však jednoduché. Milošević chtěl na místo Jashariové dosadit Sinana Hasaniho, který byl v té době kosovským představitelem v Prezidiu SFRJ, popř. Aliho Shukriu, jenž byl v letech 1984-1985 také předsedou ÚV SKJ a v roce 1988 zastupoval Kosovo v předsednictvu ÚV SKJ. Protože ani jeden z těchto zkušených a osvědčených albánských politiků nechtěl za žádnou cenu žhavé místo přijmout, musel až do konce ledna 1989 funkci zastávat předseda kosovského prezidia Remzi Kolgeci. Teprve v únoru byl do čela kosovské stranické organizace k překvapení mnohých zvolen bývalý kosovský ministr vnitra Rahman Morina,¹¹⁸⁰ který předtím nepatřil k Miloševićovým příznivcům, ovšem v důsledku svého minulého postavení byl mimořádně neoblíbený také mezi albánskou veřejností.¹¹⁸¹ Do vedení přištinských komunistů se dostal Husamedin Azemie.

Na zasedání OV SK Kosova 7. ledna 1989 se podařilo přinutit dalších 11 členů OV, kteří se stavěli proti změnám ústavy, k podání demise, z ÚV SKJ byl definitivně odvolán také Azem Vllasi. Za necelý měsíc po této „čistce“, 3. února 1989, vyhlásilo stávkou 400 albánských havířů z dolu Stari Trg v Trepči, na jejichž shromáždění opět zazněly hlasy podpory svrženému kosovskému vedení a odhodlání neustoupit v otázce kosovské autonomie ani o krok. Již následující den se uskutečnily podobné výstražné stávky spojené s mítinky v mnoha dalších velkých kosovských podnicích. Tyto mítinky, které po Kosovu trvaly celý týden, se sice ne-

1179 VUKOMANOVIĆ, Dijana: *Kosovska kriza: upravljanje etničkim sukobom (1981-1999)*. Nova srpska politička misao VI (1999), č. 3-4, s. 39.

1180 Rahman Morina (1943-1990) patřil k „normalizačním“ kosovskoalbánským politikům po roce 1981. Byl také jedním z těch mála Albánců, kteří žili ve smíšeném manželství. Jeho manželka byla advokátka Bratislava Morina, jež v 90. letech zastávala funkci ministryně srbské vlády pro záležitosti válečných uprchlíků. Morina zemřel za podezřelých okolností na zakládacím zasedání kosovské organizace Socialistické strany Srbska. Podle některých zpráv měl být otráven, není však zřejmé kým.

1181 Např. R. DIZDAREVIĆ vzpomíná, že ještě v létě 1988 u něj, jakožto předsedy Prezidia SFRJ, Milošević proti Morinovi intervenoval - viz *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 261. O tom, kdy došlo ke změně jeho postoje k tomuto kosovskému politikovi a co bylo její příčinou, lze ovšem pouze spekulovat.

přelily do ulic, avšak jejich ohlas celkově zvyšoval napětí před dalším plenárním zasedáním OV SK Kosova, na němž mělo dojít k rozpravě o listopadových událostech a zejména o tom, kdo za ně byl odpovědný (mířilo se zjevně na svržené kosovské vedení). Na zasedání, předčasně uspořádaném 11. února, se nakonec pod vlivem výbušné situace v terénu od otázek odpovědnosti ustoupilo, plénum přijalo pouze hodnocení, že základním cílem „dobře organizovaných“ demonstrací bylo blokování změn srbské ústavy.¹¹⁸²

ÚV SK Srbska ovšem již dříve demonstrace zhodnotil jako „nejmasovější demonstraci tlaku na Srby a Černohorce, aby se vystěhovali z Kosova“, zároveň pak vyhlašoval, že demonstrace byly pokračováním kontrarevolučních událostí z roku 1981 z pozic albánského nacionalismu a separatismu. Srbské stranické vedení se snažilo tuto svoji tezi prosadit také na federální úrovni. Jugoslávský prezident Raif Dizdarević tvrdil, že na schůzce Prezidia SFRJ se srbským vedením 6. prosince 1988 Milošević přesvědčoval přítomné o tom, že hlavním mottem demonstrací bylo heslo „Kosovo republika“ (což ovšem, jak jsme viděli, nebyla pravda) a že tudíž šlo o projev kontrarevoluce, s níž je zapotřebí se radikálně vypořádat. Kosovský zástupce v prezidiu Sinan Hasani, který byl během demonstrací na Kosovu přítomen, naopak kritizoval, že srbské hodnocení demonstrací pouze produkuje další tenze a škodí celkovému politickému klimatu.¹¹⁸³

V den zasedání OV na sebe obrátilo pozornost i vedení Svazu kosovských spisovatelů, které vydalo prohlášení, v němž kosovští spisovatelé požadují, aby nejvyšší jugoslávské stranické a státní vedení „*situaci zhodnotilo reálně a neprovokovalo kosovský lid apodiktickými rozhodnutími a výměnou kádrů, což odmítá...*“ V dokumentu, který podepsal předseda Svazu kosovských spisovatelů Ibrahim Rugova, spisovatelé odmítali pozměňovací návrhy k srbské ústavě a požadovali po jugoslávském vedení, aby listopadové demonstrace nekvalifikovalo jako kontrarevoluční a nepřátelské, pokud tak nekvalifikuje demonstrace srbské. Spisovatelé dále požadovali, aby se „*skoncovalo s pseudovědeckou publicistickou a politickou kampaní proti Kosovu a albánskému národu..., s primitivní terminologií používající obraty genocida a teror*“ atd.¹¹⁸⁴ Prohlášení kosovských spisovatelů sice nezměnilo závěry pléna OV SK Kosova a neovlivnilo ani postoje jugoslávského vedení, jeho požadavky se však staly hlavním politickým programem stávky albánských horníků i demonstrací, které jej následovaly.

1182 Viz JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 89-93.

1183 PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada - Raif Dizdarević: Velika prevara*.

1184 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 93-94.

Budeme v dolech až do vítězného konce

Dvacátého února vstoupili znovu do akce horníci z dolu Stari Trg v Trepči, a to způsobem, který nedával příliš nadějí na kompromis. Havíři první směny totiž odmítli vyfárat na povrch a ve štolách v hloubce přes 600 m zahájili protestní okupační stávkou. Připojili se k nim i havíři z druhé a třetí směny. Následujícího dne ze šachet nevyfárati ani horníci dalších trepčanských dolů – Kišnice a Nového Brda, stávkou zahájili také horníci magnezitového dolu Goleš v Maguře u Lipljanu. Pod zemí tak zůstalo více než 1 300 havířů, k jejichž stávce se přidávaly další a další kosovské podniky, takže celé Kosovo během dvou dalších dnů zastavilo své provozy. Spontánně tak došlo ke generální stávce, původně nezamýšlené. K hlavním požadavkům stávkujících patřila, kromě postojů vyjádřených v prohlášení kosovských spisovatelů, demise tří nejméně oblíbených kosovských politiků – Rahmana Moriny, Husamedina Azemiho a Aliho Shukrie, jimž se především vytýkal oportunní postoj k srbským požadavkům.¹¹⁸⁵

Rahman Morina i Remzi Kolgeci sice ihned po vypuknutí okupační stávky odcházejí do dolů, jejich mise mezi horníky však byla neúspěšná. Havíři se rozhodli zůstat v dolech bez ohledu na zdravotní rizika až do vítězného konce.

Většina autorů zabývajících se těmito přelomovými kosovskými okamžiky se domnívá, že stávka vypukla spontánně, bez vázanosti na konkrétní data a události, jako výraz celkového napětí přítomného na Kosovu vystaveném hrozbě ztráty autonomie. Srbské novinové zpravodajství v té době ovšem počátek stávky navazuje na zasedání srbského parlamentu, které mělo začít následujícího dne a na němž mělo dojít ke schválení přesného znění ústavní novely, a také na zasedání OV SK Kosova, jež mělo být zahájeno 23. února, na němž se naopak mělo znovu hovořit o odpovědnosti členů oblastního výboru a jeho předsednictva za neprovádění závěrů 17. zasedání ÚV SKJ o Kosovu.¹¹⁸⁶ Navázanost stávky na tato pléna nelze jednoznačně prokázat, je však pravděpodobná,¹¹⁸⁷ tím spíše, že již 22. února se na veřejnosti objevuje apel „*Srbskému parlamentu a jugoslávské veřejnosti*“, podepsaný 215 předními albánskými intelektuály, jehož těžiště spočívalo v požadavku neměnit autonomii Kosova,

1185 PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada - Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima*.

1186 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 96.

1187 Předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević v této souvislosti navíc tvrdí, že se při své návštěvě Kosova 23. února šokován dozvěděl od kosovského ministra vnitra Jusufa Karakusiho, který na tomto postu zaměnil R. Morinu, „že stávka horníků pod zemí byla dlouho předem připravována“, o čemž měly existovat důvěryhodné informace. Dizdarević z této informace vyvozuje závěr, že Prezidium SFRJ již v té době nedostávalo všechny informace státních a vojenských bezpečnostních a výzvědných služeb, a že se tedy tyto složky počaly vymykat kontrole. DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 264.

zaručenou ústavou z roku 1974. Kosovští intelektuálové, vědomi si nezvratnosti výsledků „jogurtové revoluce“ ve Vojvodině, navrhovali, aby status Kosova zůstal v ústavní novele zachován s tím, že pro Vojvodinu lze najít modus, který by jí umožňoval v rámci Srbska rozdílné postavení.¹¹⁸⁸ Apel kosovských intelektuálů ovšem přišel pozdě, v době těsně před zasedáním srbského parlamentu, kdy již bylo zřejmé, že novelizace ústavy bude schválena. I kdyby se však objevil dříve, těžko by na něj kdokoli ze srbských zákonodárců, kteří byli již téměř rok pod permanentním tlakem mítinků „antibyrokratické revoluce“, bral ohled.

Po zveřejnění apelu se ke stávce přidali i studenti přištinské univerzity, jichž se několik set uzavřelo do sportovní haly „25. maj“ v Prištině. Po zprávách, že někteří horníci zahájili v dolech hladovku, se obě bezmocná kosovská předsednictva (stranické a státní) obrátila na předsedu ÚV SKJ Stipe Šuvara a předsedu ÚV SKS Slobodana Miloševiče se žádostí, aby přišli na Kosovo a pokusili se situaci zklidnit. Místo nich ovšem na Kosovo přijíždí 23. února předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević, kterému se však dostalo velkého ponížení – s delegací stávkujících mu nebylo umožněno hovořit, přestože původně prý horníci jeho příjezd přivítali. Dizdarević později tvrdil, že setkání s horníky zabránil ředitel dolu Burhan Kavaja, údajný ideový organizátor stávky, bez jejich vědomí.¹¹⁸⁹ Z rozhovorů mezi vedením dolu a Dizdarevićem vyplynulo, že havíři trvají především na demisích Moriny, Azemiho a Shukrie, o ostatních požadavcích jsou po demisi ochotni jednat po vyfáraní na povrch. Během diskuse s Dizdarevićem navíc vyšlo najevo, že v jedné ze štol, v níž horníci stávkují, je uloženo 2 000 kg důlních trhavin, jejichž náhodná aktivace by vyvolala katastrofu nevídaných rozměrů, což již tak dramatickou situaci ještě více vyhrotilo.¹¹⁹⁰

Šuvar s Miloševičem na Kosovo nakonec přijeli 25. února.¹¹⁹¹ Oba státníci se nejprve setkali s politickým aktivem Kosova v přištinském Domě armády, před nímž se shromáždilo kolem 30 000 demonstrantů, vyjadřujících svůj odpor vůči Miloševičovi a tehdy již srbským parlamentem schválené ústavní novele. Atmosféra byla podle svědectví účastníků natolik výbušná, že se očekával i útok shromážděných mas na Dům armády.¹¹⁹²

1188 Za podpis tohoto apelu byli posléze ti ze signatářů, kteří byli členy SK Kosova (jako např. Ibrahim Rugova), vyloučeni ze strany. Viz NIKOLIĆ, J.: *Balkanski pacifista. Portret Ibrahima Rugove*. Nezavisna Svetlost 5-12. 6. 1999, <http://www.svetlost.co.yu/arhiva/99/193/193-4.htm>.

1189 PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada - Raif Dizdarević: Velika prevara*.

1190 DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 264. Setkání s delegací horníků a vedením dolu byl přítomen také srbský prezident Petar Gračanin.

1191 Zpravodaj Tanjugu Dj. Jevtić píše, že návštěvu obou politiků provázela taková bezpečnostní opatření, jaká nebyla běžná ani při návštěvách J. B. Tita. Viz *Bitka za Kosovo*, s. 90.

1192 Tamtéž, s. 101.

Miloševićovu projevu před kosovským politickým aktivem nebylo ze strategického hlediska možno nic vytknout. Zmínil se v něm o tom, že vedle těžké ekonomické situace v oblasti je největší překážkou jejího rozvoje „*dlouhodobé působení albánského nacionalismu, které dospělo až k fyzickému, kulturnímu a politickému násilí na Srbech a Černohorcích...*“. Na druhé straně ovšem také dodal, že za tento stav nejsou odpovědni pouze Albánci, ale také mnozí v Jugoslávii a především v Srbsku, zejména z řad bývalého politického vedení. Své dávno již poražené politické protivníky z VIII. zasedání ÚV SK Srbska přitom znovu obvinil z toho, že „*zavírali oči před kosovskými problémy, jednak z politické lenosti, jednak ze strachu, aby neohrozili své postavení...*“. Při rozebírání ústavních změn se zmínil o tom, že jejich obsah provázají dezinformace a polopravdy, s tím, že Albánci neztratí žádné ze svých vitálních práv, na druhé straně zdůraznil, že ústava je již stejně schválena, takže odpor vůči ní je bezpředmětný. Na závěr svého projevu pak v duchu komunistické ideologie prohlásil, že „*Albánci, Srbové, Černohorci a ostatní na Kosovu musí být spolu a spolupracovat nejen v obvodním výboru či parlamentu, ale také v továrnách, školách, na korzech...*“. Přiznal objektivně, že to v současnosti vypadá jako těžce realizovatelné, ale zároveň dodal, že na uskutečnění tohoto cíle „*musejí pracovat komunisté a všichni pokrokoví lidé*“, a svůj projev zakončil optimistickou prognózou, že „*je před námi doba porozumění a soudružské spolupráce*“.¹¹⁹³ Těžko z historické distance říci, jestli v té době S. Milošević věřil tomu, co v projevu říká, či jestli se pouze pěknými řečmi pokoušel uklidnit rozbouřené kosovské veřejné mínění. Na masách demonstrantů ovšem jeho projev nezanechal hlubší dojem, spíše naopak, již nejbližší týdny jej navíc usvědčily z přinejmenším zbožné, ne-li vědomé lži.

Po politickém aktivu v Domě armády Milošević zcela nepochopitelně nezamířil se Šuwarem do dolů v Trepči, navštívil pouze provoz elektrárny a Obilići a odletěl do Bělehradu. Jeho návštěva Kosova tak v podstatě neměla žádný hmatatelnější výsledek. Šuvar, který do dolů odjel sám, zažil na šachtě poníženi podobné jako Dizdarević několik dní před tím – havíři jej zpočátku odmítli vůbec přijmout, teprve po více než dvouhodinovém jednání mohl sfárat do dolu, jeho jednání s horníky však byla neúspěšná. Více než hodinovou diskusi nakonec přerušil se slovy „*více vám již nemám co říci*“ (celou událost přenášela televize) a apelem k ukončení stávk. Diskuse s havíři byla ukončena ve velmi tísnivé atmosféře, k jejímuž prohloubení přispěl tajemník předsednictva ÚV SKJ Radiša Gačić, jehož závěrečné slovo horníci přerušili velice emotivními reakcemi (televize ukazovala jednotlivé havíře, kteří upadali do bezvědomí). Miloševićova a Šuvarova mise tak skončila neúspěchem.¹¹⁹⁴ Mezi

1193 MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*, s. 340–344.

1194 PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šuvar: Moji obračuni s njimai*; JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 102–108.

horníky sfáral krátce po Šuvarově odjezdu i Azem Vllasi, což později posloužilo jako záminka pro jeho zatčení. Přesto však chtěl Milošević Vllasiho využít jako svého prostředníka při rozhovorech s horníky, což ovšem Vllasi odmítl.¹¹⁹⁵

Dvacátého šestého února 1989, sedmý den hornické stávky, zasedá rozšířené prezidium Jugoslávie. V té době navštěvuje v dole horníky předseda kosovského prezidia R. Kolgeci a je šokován stavem, v němž se horníci nacházejí. O neutěšeném zdravotním stavu havířů informují i jugoslávská média. Horníci však i nadále odmítají z dolu vyjít dříve, než budou vyhlášeny demise tří nepopulárních kosovských politiků. Život na Kosovu doslova utichl. Generální stávka paralyzovala běžný provoz do té míry, že např. nepracovaly ani soukromé pekárny. Všichni čekali na výsledek trepčanského dramatu. Srbské vedení se ovšem i v této situaci domnívalo, že by demise znamenaly kapitulaci SKJ a nadále se jejich podání protivilo. V jugoslávském prezidiu proto převládl názor, že si srbské vedení nepřeje zklidnění situace, a rozhodlo se zavést na Kosovu výjimečný stav, aby tak mohlo podnikat opatření a patřičné kroky nezávisle na Srbsku. Vyhlášením výjimečného stavu se totiž automaticky přenášely pravomoci za veřejnou bezpečnost na Kosovu z vlády Srbska na federální vládu.¹¹⁹⁶ Výjimečný stav se sebou přinášel kromě zákazu shromažďování mj. i to, že kosovská policie byla posílena o oddíly ze všech jugoslávských republik a Vojvodiny. Do stavu pohotovosti byla uvedena také armáda, která měla svoji připravenost k zásahu demonstrovat mimořádnými cvičeními a veřejnými přesuny po komunikacích, měla se ovšem vyhýbat jakýmkoli „blízkým setkáním“. Oddíly vojska navíc dostaly příkaz obsadit hranice s Kosovem, aby tak zamezily extremistům překračovat kosovské hranice. Z možných provokací extremistů totiž v jugoslávském vedení panovaly oprávněné obavy, které vyvolal svým prohlášením na zasedání Prezidia SFRJ srbský prezident (a generál ve výslužbě) Petar Gračanin, jenž, s odvoláním na důvěryhodné zdroje, tvrdil, že v Srbsku a Černé Hoře je k pochodu na Kosovo připraveno 50 000 kosovských Srbů - vy-

1195 Silberová a Little uvádějí ve své práci údajný rozhovor, který se měl mezi Vllasim a Miloševićem odehrát. Poté, co Vllasi Miloševiće informoval o událostech v dole a odhodlání havířů vytrvat do vítězného konce, upozornil Milošević Vllasiho, že „*si to někdo bude muset zodpovědět*“, s čímž Vllasi souhlasil: „*Jistě, ten, kdo je zodpovědný. Horníci však nevyfárají, dokud nebudou jejich požadavky splněny.*“ Viz *Smrt Jugoslavije*, s. 54. Tímto svým sporem s Miloševićem si Vllasi vysloužil zatčení a čtrnáctiměsíční vazební věznění, zároveň však u separatisticky laděných Albánců získal „odpustek“ za svoji politiku, kterou vedl od roku 1981. Vllasi se díky sporu s Miloševićem a následnému zatčení stal až do nástupu Ibrahima Rugovy nejpopulárnějším kosovským politikem a „disidentem“.

1196 DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 271-273. Dizdarević požadoval zavedení výjimečného stavu i v Srbsku s odůvodněním, že v případě demise kosovského vedení mohou v Srbsku propuknout široké demonstrace, které by demisi naopak odmítaly, což se nakonec také stalo. K vyhlášení výjimečného stavu i v Srbsku ovšem v té době neexistoval v prezidiu dostatek politické vůle a odvahy.

sídlenců - a jejich přátel. Bylo sice jasné, že cifra je zveličená, ale v napjaté situaci by i příchod daleko menšího počtu ke všemu odhodlaných kosovských emigrantů nutně skončil krveprolitím. Gračaninova informace tedy nebyla brána na lehkou váhu, neboť ji podporovala řada znepokojivých informací. Jugoslávské vedení mělo v té době důvěrné zprávy o tom, že se k průniku na Kosovo chystá skupina extremistů z Černé Hory. Obavy ze scénáře předloženého Gračaninem podporovaly i nálady srbských demonstrantů na „mítincích pravdy“, na nichž se často skandovalo „*Dejte nám zbraně*“ a „*Půjdeme na Kosovo*“.¹¹⁹⁷

Poté, co horníci ve večerních hodinách opět vyhlásili, že z dolu neodejdou, přestože je již polovina z nich nemocná, bylo zřejmé, že pokud mocenské orgány neustoupí alespoň v nejzákladnějších hornických požadavcích, hrozí tragédie nebývalých rozměrů. Dvacátého sedmého února v ranních hodinách proto zasedal příštinský městský stranický výbor a jeho předseda Husamedin Azemi podal demisi. První ze tří, kterou horníci požadovali. Aby situace byla složitější, rozhodují se téhož dne vstoupit do okupační stávky horníci dolu Kopaonik srbské, černohorské a muslimské národnosti, samozřejmě s požadavky, které byly diametrálně odlišné od požadavků horníků albánských. V poledne poté oznamuje Rahman Morina, že nakonec demisi na funkci předsedy kosovské stranické organizace také podá.¹¹⁹⁸ Zasedání OV SK Kosova, které ji muselo přijmout, se ovšem stále odkládalo v naději, že stávkujícím povolí nervy a spokojí se pouze s demisí Azemiho a Shukrii, který oznámil rezignaci na své místo v ÚV SKJ kolem poledne. Ve večerních hodinách proto dělníci začali fárat z dolu. Teprve později, když již byla stávka ukončena, se dozvěděli, že demise Rahmana Moriny byla pouze formální a její aktér zůstává dále na svém místě. Také slib o diskuzi o ostatních požadavcích horníků nebyl splněn. Jejich stávka tak vlastně vyzněla naprázdno. Horníci se právem cítili oklamání. Bylo zřejmé, že v blízké budoucnosti se podobné akce budou opakovat. S tím, jak se blížilo zasedání kosovského parlamentu, který měl přijmout novelizaci ústavy, a tak se vlastně dobrovolně vzdát svého mandátu, napětí opět nabývalo na síle.

Shromáždění v Cankarově domě

V den, kdy horníci fáráli ze šachet, 27. února 1989, se ovšem pozornost jugoslávské veřejnosti upírá jiným směrem. V Lublani, v Cankarově domě, se uskutečnil, poprvé ve Slovinsku i v Jugoslávii vůbec, společný mítink slovinského stranického a státního vedení se slovinskými alternativními organizacemi. Ve Slovinsku totiž, podobně jako v Srbsku, o sobě

¹¹⁹⁷ Tamtéž, také PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada - Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima.*

¹¹⁹⁸ Šuvar v rozhovoru pro RFE vzpomínal že jej, jakožto šéfa jugoslávských komunistů, Morina již předtím osobně upozorňoval, že demisi podá, nakonec ale zůstalo pouze u slibu.

od počátku osmdesátých let dávala stále hlasitěji slyšet kritická inteligence. Její občanské křídlo se shromažďovalo kolem časopisu *Mladina* (jinak orgánu slovinské mládežnické organizace), slovinský nacionální program pak vznikl v kruhu intelektuálů shromážděných kolem literárně-politického dvouměsíčníku *Nova Revija*, jehož redaktori Niko Grafenauer a Dimitrij Rupel od roku 1985 připravovali speciální číslo tohoto magazínu cele věnované slovinské národní otázce. V důsledku aféry s *Memorandem SANU* vyšlo zvláště (57.) číslo *Nove Revije* až v lednu 1987. Text, na rozdíl od *Memoranda* dokončený, vysoce analytický a autorsky podepsaný, lze považovat za pendant, ale i za odpověď *Memorandu SANU*. Většina autorů *Nove revije* v textu zdůvodňovala, bez resentmentního bolestinství přítomného v *Memorandu*, proč další vývoj Slovinska nevidí v rámci Jugoslávie, ale na cestě k nezávislosti. Po počátečním odmítnutí slovinského nacionálního programu, předkládaného autory *Nove Revije*, se ovšem, podobně jako v Srbsku, stávala slovinská politická elita vůči své opozici stále tolerantnější, aby se její reformní skupina v roce 1989 nakonec téměř připojila ke slovinské alternativě a zformovala tak jakýsi všeslovinský pluralitní politický blok. Shromáždění v Cankarově domě bylo vlastně jeho prvním projevem.

Na tomto neobyčejném shromáždění vyjadřovala jak legální slovinská politická scéna, tak opozice solidaritu s kosovskými horníky a protestovala proti zavedení výjimečného stavu v autonomní oblasti. Šéf slovinských komunistů Milan Kučan ve svém projevu na shromáždění dokonce vyjádřil přesvědčení, že se ve Starém Trgu brání Jugoslávie, rovnoprávnost všech republik a národů, a tedy i Slovinska. Budou-li Albánci na Kosovu poraženi, bude to pouze potvrzení toho, že všechny menší národy a národnosti budou v rámci Jugoslávie marginalizovány. Upozornil přitom na to, že Slovinsko není v Jugoslávii náhodný návštěvník – *pomohli jsme ji vybudovat a jsme odpovědní za její budoucnost* – nedovolí proto odstoupení od federativního uspořádání země a nepřipustí unitarizaci, prosazovanou skupinou kolem Slobodana Miloševiče. „*Protestujeme proti rozdmýchávání psychózy výjimečného stavu,*“ zakončoval Kučan své vystoupení a dodal upozornění, že se díky nestatutárním prostředkům používaným ve Vojvodině i na Kosovu v Jugoslávii začal odvíjet „*tichý převrat, který mění její tvář.*“¹¹⁹⁹

O tomto slovinském shromáždění samozřejmě není možno říci, že by bylo nestranné a objektivní, neboť, podobně jako srbští spisovatelé a další příslušníci srbské kritické inteligence ve svých projevech o Kosovu odmítali vidět albánskou stranu, i slovinští intelektuálové odmítali vidět stranu srbskou. Zejména příslušníci alternativních slovinských skupin z okruhu časopisu *Nova Revija* používali na shromáždění rétoriku

1199 BELIĆ, Dragan – BILBIJA, Djuro: *Slovenija i Srbija od Cankarjevog doma do Jugoslavata i Gazimestana*. Beograd 1989, s. 30.

podobnou té, kterou využívala bělehradská národovecká kritická inteligence, ovšem akcentovali skutečnosti, jež ucho srbského posluchače, zpracovaného „mítinky pravdy“, nebylo zvyklé slyšet. Z úst slovinských řečníků došlo sice k mnoha zjednodušováním a zveličováním, předseda slovinského svazu mládeže Joze Skoljc dokonce prohlásil, že postavení Albánců v Jugoslávii je podobné tomu, v němž se ocitli Židé v letech druhé světové války,¹²⁰⁰ poprvé však takto veřejně před jugoslávským fórem zaznívala i druhá strana kosovské mince.

Mítink v Cankarově domě snadno posloužil srbským nacionalistickým kruhům k potvrzení jejich teze o „protisrbské koalici“ a srbofobii slovinského vedení i slovinské opozice. Ve svém vyjádření o shromáždění v Cankarově domě tak SANU znovu potvrzuje svůj příklon k politice Slobodana Miloševiče, když prohlašuje, že akademie „*bezvýhradně podporuje oficiální srbskou politiku a identifikuje se s vůlí srbského národa*“, slovinské shromáždění pak vysloveně rasisticky hodnotí jako „*zcela neobvyklé spojenectví mezi představiteli civilizované středoevropské společnosti s nositeli výrazně orientální tyranie*“.¹²⁰¹ Svaz srbských spisovatelů na tento mítink reagoval ještě dramatičtěji – definitivně přerušil své vztahy se Svazem slovinských spisovatelů. Jako důvod tohoto činu uvedl srbský svaz jednak podíl své sesterské organizace na „*organizování ... shromáždění nenávisi vůči srbskému národu*“, jednak její přistoupení ke „*straně nepřátel Srbska*“.¹²⁰²

„Neslyším dobře, co říkáte...“ *Korunovace vůdce*

Ředitel srbské státní televize Dušan Mitević přijal během mítinku v Cankarově domě, který byl přenášen slovinskou televizí, velmi nebezpečné rozhodnutí – nechal jej, s pomocí tlumočnicků, vysílat také na prvním srbském televizním programu. Přenos, jak zřejmě i předpokládal, vyvolal mezi srbským obyvatelstvem šok, neboť z úst slovinských řečníků zaznívaly na adresu srbského vedení, nacionalisticky orientované kritické inteligence a na „hegemonistické snahy Srbska“ jako celku skutečně tvrdá a ostrá slova, do té doby v srbském prostředí neslychaná, která jen potvrzovala resentimentní názory srbské kritické inteligence.

Na slovinský mítink zareagovali nejprve studenti v univerzitním městečku v Novém Bělehradě. V tomto komplexu vysokoškolských kolejí žilo několik tisíc studentů, kteří se, revoltováni přenosem z Cankarova domu, ve večerních hodinách začali spontánně shromažďovat mezi bloky

1200 Tamtéž.

1201 Politika, 2. 3. 1989.

1202 Citace dokumentu *Odgovor Uprave UKS slovenačkim piscima povodom pisma Društva slovenačkih pisaca od 25. 2. 1989 i zbora u Cankarjevom domu od 27. 2. 1989* (Archiv Svazu spisovatelů Srbska, Br. 180/II, 28. 2. 1989, br. 878) podle GOJKOVIĆ, D.: *Trauma bez katarze*, s. 383.

kolejí, kam přišel jejich „oprávněné rozhořčení“ podpořit i tehdejší rektor Bělehradské univerzity Slobodan Unković.¹²⁰³ Po půlnoci se studenti v čele s rektorem v průvodu vypravili přes Bělehrad k budově federálního parlamentu. Cestou se k nim přidávali další lidé a do osmi hodin ráno již byla před budovou skupštiny shromážděna mnohasettisícová masa demonstrantů.¹²⁰⁴ Dodnes není zcela jasné, jak se během noci a brzkého rána mohlo sejít takové množství lidí bez předchozí organizace. Jisté je, že svoji roli sehrály zmíněné již závodní organizační výbory, koordinované Zoranem Todorovićem, které na nočních směnách organizovaly sledování slovinského mítinku a odchod dělníků před parlament, ty však v žádném případě nebyly schopny mobilizovat takovou masu lidí.¹²⁰⁵

Mítink byl velice impulzivní – kolem poledne oznamuje federální ministr vnitra Dobroslav Čulafić předsedovi prezidia, že pořádkové složky nad ním ztrácejí kontrolu. Demonstranti požadovali, aby k nim promluvil předseda prezidia Raif Dizdarević, předseda ÚV SKJ Stipe Šušvar a konečně předseda ÚV SK Srbska Slobodan Milošević. Ten ovšem zasedajícímu jugoslávskému prezidiu několikrát vzkázal, že není psychicky s to vyjít před tak velkou shromážděnou masu. Již tehdy se hovořilo o tom, že Milošević nerad mluví na veřejnosti, byť jej právě mítinky vynesly k vrcholu moci. Tato Miloševićova vlastnost se projevila zejména v pozdějších dobách jeho vlády, kdy se k veřejnosti obracel minimálně a vždy velice kusými projevy. V tomto případě se ovšem jednalo spíše o taktiku – Milošević vyšel před masu až v době, kdy se počaly rozcházet a kdy jim měl co slíbit.¹²⁰⁶ Stipe Šušvar se podle vlastních slov „*skryl do svého pokojíku*“,¹²⁰⁷ k demonstrantům se tedy obrátil pouze předseda prezidia Raif Dizdarević, jehož projev byl v bouřící mase demonstrantů

1203 Unković byl profesor Přírodovědně-matematické fakulty Bělehradské univerzity, před tím však zastával i řadu politických funkcí – od tajemníka ÚV SKS přes ministra školství po velvyslance SFRJ.

1204 Srbské sdělovací prostředky v této souvislosti hovořily o „milionovém mítinku“, přesné odhady počtu demonstrantů ovšem chybí. I jinak kritičtí vedoucí jugoslávští představitelé hovoří o milionu účastníků. Předseda prezidia Dizdarević při veškerém odstupu, který jinak měl od „antibyrokratické revoluce“ a praktik srbského vedení, ve vzpomínkách na své vystoupení před demonstrujícími hovoří o impresivním zážitku: „*Milion lidí, žhavý sopečný vulkán, v němž již nikdo nikoho neslyší...*“ DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 279.

1205 Dizdarević vzpomíná, že již během večera získalo jugoslávské vedení informace od státní bezpečnosti, že Todorović přímo nařídil organizačním výborům a vedením několika velkých bělehradských podniků vyvést dělníky první směny před budovu parlamentu. Viz SILBER, L. – LITL, A.: *Smrt Jugoslavije*, s. 55.

1206 Blízký Miloševićův spolupracovník Borislav JOVIĆ doslova tvrdí, že se Milošević vyhýbal veřejným projevům „*jako čert kříži*“, přestože byl pravý typ mítinkového řečníka, jehož projevy dokázaly masu zcela fascinovat. Viz *Knjiga o Miloševiću*, s. 15.

1207 Šušvar ovšem upřesnil, že se projevu k demonstrantům vyhnul nikoli ze strachu, nýbrž proto, že věděl, že „*té mase nelze nic vysvětlit a že mě zvou pouze proto, aby se mi vysmáli a vypískali*“. PERIŠIN, T.: *Svjedoci raspada – Stipe Šušvar: Moji obračuni s njima..*

sotva slyšet. Jeho upřímně míněná slova o tom, že prezidium „*nebude kapitulovat před nikým, kdo rozbíjí SFRJ*“¹²⁰⁸ a že přijme veškerá opatření k tomu, aby bránilo a „*ubránilo*“ jednotu země, za niž „*bylo položeno milion a sedm set tisíc životů*“¹²⁰⁹ ovšem mohla demonstranty jen stěží uspokojit. Ti totiž skandováním a transparenty požadovali jak odsouzení slovinského mítinku, tak, a to především, zatčení organizátorů listopadových demonstrací a únorové stávký albánských horníků, odmítnutí demisi kosovského vedení a rychlé přijetí ústavní novely. Tedy přesně to, co prosazovalo také srbské vedení – náladu a názory demonstrujících mas totiž podle očitých svědků usměrňovaly Todorovićem organizované skupiny, stojící přímo před vchodem do parlamentu, které skandováním hesel (vyjadřujících požadavky srbského politického vedení – pozn. V. Š.) bezprostředně ovlivňovaly průběh demonstrace. Po Dizdarevičově projevu nicméně téměř polovina lidí odešla, zůstalo jen „*tvrdé jádro*“.¹²¹⁰

Na odpoledním zasedání předsednictva ÚV SKJ Slobodan Milošević úporně trval na tom, aby jeden ze závěrů tohoto zasedání byl právě požadavek trestního stíhání organizátorů listopadových a únorových kosovských událostí. Po dlouhém jednání učinilo stranické předsednictvo ústupek a vyšlo tomuto požadavku vstříc, a jakmile bylo trestní stíhání odsouhlaseno, odešel Milošević na mítink.¹²¹¹ Demonstranti, kteří od nočních hodin čekali na Miloševićův projev a celou dobu skandovali jeho jméno, se dočkali teprve v sedm hodin večer!¹²¹² Milošević pak hovořil pouze čtyři minuty (!) a jeho projev byl populisticky přímý. Prohlásil mj., že „*žádná cena ani síla, nemůže zvíkat vedení Srbska a občany Srbska v boji za spravedlivé cíle...*“, a v souvislosti s demisemi kosovských politiků chválil odhodlání demonstrantů nedopustit na Kosovu politické změny: „*My jsme, a především vy jste dokázali, že nedopustíme, aby nám likvidovali kádry, důsledně bojující za politiku SK na Kosovu.*“ Po těchto slovech začal dav skandoval: „*Zatkněte Vllasiho.*“ V tu chvíli Milošević prokázal, že je skutečným mistrem mítinkové politiky – nejprve se obrátil na demonstranty slovy „*neslyším dobře, neslyším co říkáte*“, a vzápětí dodal: „*Chci vám však odpovědět na to, co požadujete – brzy budou zveřejněna všechna jména a říkám vám, že ti, kdo zneužili lid k uskutečnění svých politických cílů, ti, kdo zneužili lid proti Jugoslávii, budou potrestáni a zatčeni...*“¹²¹³

1208 Dizdarević měl v tu chvíli zřejmě skutečně na mysli jak slovinské vedení, jemuž vytýkal v té době již úzkou spolupráci s nacionalistickou opozicí sdruženou kolem *Nove Revije*, tak hnutí albánského separatismu, o jehož hrozbě ostatně bylo s výjimkou slovinských představitelů přesvědčeno celé Prezidium SFRJ i předsednictvo SKJ.

1209 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 116

1210 Viz např. PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada – Raif Dizdarević: Velika prevara.*

1211 Tamtéž.

1212 JOVIĆ, B.: *Knjiga o Miloševiću*, s. 16.

1213 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 118.

Po těchto slovech Milošević žádá demonstranty, aby se rozešli, a oni odcházejí. Milošević tak prokázal svoji moc – lidé na jeho slova čekali téměř dvacet čtyři hodin a rozcházejí se na jeden jediný jeho pokyn. Po této demonstraci bylo jasné, že se Slobodan Milošević stal skutečným vůdcem. Tento akt měl i svůj další význam – demonstrace se rozešly na pokyn Miloševiče, srbského představitele, a nikoli na prosbu Raifa Dizdareviće, jugoslávského prezidenta. Navíc demonstranti na této manifestaci poprvé skandovali později proslulé syntagma „*Slobo, Srbe, Srbsko je s tebou*“,¹²¹⁴ čímž byl zdůrazněn čistě srbský charakter Miloševičovy akce.¹²¹⁵

Demonstrace před federálním parlamentem je také svědectvím toho, že na vzestupu a celkovém vítězství srbského populismu a nacionalismu mají svůj díl také studenti¹²¹⁶ a profesori Bělehradské univerzity. Začlenění univerzity, profesorů a studentstva do populistického hnutí dalo srbskému nacionalismu novou sílu, již mu nemohla poskytnout ani církev, ani akademie, ani svaz spisovatelů a jiné intelektuální organizace, neboť nedisponovaly desetitisíci lidmi, připravenými k přímé akci.¹²¹⁷

Zatčení Azema Vllasiho

Azem Vllasi byl zatčen tak, jak Milošević slíbil demonstrantům – tedy hned následující noci po manifestaci před federálním parlamentem. V souvislosti s jeho zatčením ovšem došlo k ostrému střetu mezi srbským a federálním vedením, které se domnívalo, že zatčení Vllasiho je v napjaté kosovské situaci pouze příleváním oleje do ohně. O zatčení Vllasiho navíc nebylo předběžně informováno ani Prezidium SFRJ, ani předsednictvo SKJ, přestože bylo jasné, že jde o akci, která může ohrozit státní bezpečnost, a přestože se jednalo o bývalého vysokého komunistického funkcionáře, člena ÚV SKJ. Šlo tak pouze o interní domluvu mezi Miloševičem a federálním ministrem obrany, jímž byl v té době Černohorec Dobroslav Čulafić.¹²¹⁸

1214 V originále *Slobo, Srbine, Srbija je uz tebe*.

1215 Demonstrace proti slovinskému mítinku v Cankarově domě a proti demisím kosovských funkcionářů se konaly 28. února také v Novém Sadě (kolem 100 000 demonstrantů) a v Titogradu (údajně až padesát tisíc demonstrantů). Viz JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 119.

1216 Studentstvo, podobně jako další vrstvy obyvatelstva, bylo zpočátku nadšeno Miloševičem a podporovalo jej. Již v roce 1991 se ovšem studenti a jejich organizace postavili do prvních řad boje proti Miloševičovu režimu a právě na nich ležela tíha demonstrací v roce 1992 či několikaměsíčních protestních pochodů proti falzifikaci voleb na přelomu let 1996/1997. Ani při těchto demonstracích ovšem nevyvanul nacionalistický duch – např. na policii, která byla proti studentům vysílána Miloševičovým režimem, se volalo: „*Běžte na Kosovo!*“

1217 POPOV, N.: *Univerzitet u ideološkom omotaču*. In: *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 358.

1218 PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada – Raif Dizdarević: Velika prevara*.

Vllasi byl zatčen v bosenské Bijelině, v domě své manželky,¹²¹⁹ srbskou a kosovskou policií bez souhlasu federálního vedení a za pouhé asistence bosenskohercegovské policie, což byl do té doby nevídaný precedens. Na Kosovu pak byla ještě téhož dne zatčena řada vedoucích pracovníků a horníků z Trepče, mj. generální ředitel dolů v Trepči Aziz Abrashi, ředitel dolu Stari Trg Burhan Kavaja a jeho zástupce Mensur Feiza, kteří při hornické stávce zprostředkovávali styk havířů s oficiálními činiteli. Později bylo zadrženo ještě několik dalších politických a hospodářských činitelů Kosova, jež obžaloba vinila z navádění ke stávce, její přípravy a organizace a, v duchu dosavadního traktování kosovských problémů, také z „kontrarevolučního ohrožování společenského řádu SFRJ“, což byla kvalifikace, ze níž bylo možno očekávat až 15 let vězení. Právě 15 let totiž dostali kosovští Albánci obžalovaní z rozpoutání demonstrací v roce 1981, např. Hydajet Hyseni, který si z trestu odpykal 10 let. Předpokládalo se, že „politická organizátoři“ Vllasiho formátu by bezesporu byli odsouzeni k nejvyšším možným trestům.

Neuznávám tento politický soud: Proces s „kosovskou čtrnáctkou“

Soud s Vllasim a skupinou vedoucích pracovníků z Trepče začal teprve na podzim 1989 a události následujících měsíců způsobily, že to byl poslední politický proces v SFRJ. Zároveň to byl také první proces tohoto druhu, při němž byla umožněna přítomnost mezinárodních organizací pro lidská práva, zahraničních diplomatů a korespondentů světových médií. Začátek procesu v okresním soudě v Titově Mitrovici (dnes Kosovska Mitrovica) 30. října 1989 se tak stal prvotřídní politickou událostí, na niž se akreditovalo 150 jugoslávských i zahraničních dopisovatelů. Očekávala se hlavně řeč samotného Vllasiho, který také naděje nezklamal. Udělal z ní politický projev, v němž Milošević a Rahmana Morinu obvinil z organizování honu na jeho osobu a vyjádřil své přesvědčení o tom, že demonstrace organizované na jeho obranu nebyly nepřátelské ani kontrarevoluční.¹²²⁰ Hned 1. listopadu 1989 se soudem s Vllasim zabývalo také Prezidium SFRJ, jehož zástupce za Charvátsko Stipe Šušvar požadoval abolicí jak Azema Vllasiho, tak i všech dalších obžalovaných. V hlasování jej však podpořil pouze nový a první nekomunistický předseda jugoslávského prezidia Janez Drnovšek.¹²²¹

1219 Vllasi, v té době již bez politických funkcí, se podle vlastních slov uchýlil do Bijeliny, k rodině své bosenské manželky, aby si odpočal „od atmosféry strachu a napětí“, která v Prištině po stávce horníků panovala. Viz VUČETIĆ, Milenko: *Vlasi*. Zagreb 1990, s. 15.

1220 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 251.

1221 JOVIĆ, B.: *Poslednji dani SFRJ*. Beograd 1996, s. 65.

V prvních dnech soudního procesu docházelo k demonstracím v řadě kosovských měst, v Prištině se staly střety převážně mladších demonstrantů s pořádkovými oddíly každodenním programem, takže se začalo hovořit dokonce o „bejrútizaci Prištiny“.¹²²² S tím, jak se soud protahoval, ustaly postupně i demonstrace, které ovšem hned v počátcích přerostly ze shromáždění na podporu Azema Vllasiho a trepčanské čtrnáctky na demonstrace politické, požadující kosovskou republiku. Již po několika dnech bylo zřejmé, že Vllasi sloužil při demonstracích pouze jako záminka. Demonstrace trvaly více než deset dní (menší demonstrace se však zejména v Podujevu odehrávaly takřka permanentně po celou dobu soudního procesu), nikdy však nedosáhly masovějších rozměrů a zakončily se bez dramatických excesů. Samozřejmě, na rozsah těchto demonstrací působila i skutečnost, že na Kosovu stále trval výjimečný stav, vyhlášený 27. února 1989, svoji odstrašující roli sehrálo i krveprolití, k němuž došlo při protestech proti přijetí nové srbské ústavy v březnu 1989 (viz níže).

Vllasiho obhajoba před soudem vstoupila do análů jugoslávského soudnictví především svou délkou. Trvala celých pět dní, výslechy svědků pak dva měsíce, soudní proces se protáhl na šest měsíců (šedesát osm pracovních dní). Vllasiho obrana byla podle všech právnických i politických měřítek vynikající. Hájil se, že ve své politické činnosti vždy prosazoval řešení problémů pomocí legálních politických institucí a nikoli uličním mítinkováním. Pokud se však, tvrdil Vllasi, jednou uliční demonstrace přijmou jako metoda politického boje, pak je třeba zajistit všem stejné podmínky, a nikoli o jedné straně hovořit jako o revoluční a o druhé jako o kontrarevoluční. Stěžoval si také na to, že jej soud kvalifikuje jako Albánce, zatímco on dvacet let působil a pracoval jako jugoslávský komunista, a obvinil soud z toho, že je politický. Svoji obhajobu zakončil působivě, v titovském stylu: „*Za mé veřejně vyslovované názory a postoje uznávám pouze kritický soud demokratické veřejnosti, nikoli tento politický soud.*“¹²²³ Vllasi ve své obhajobě zpochybňoval jeden argument prokuratury za druhým a brzy začalo být jasné, že soud se stane politickou blamáží jak kosovského vedení, tak samotného Slobodana Miloševiče. Svůj zájem o Kosovo přitom nadále projevovala také slovinská veřejnost, takže mezi obhájci obžalovaných byli i čtyři slovínští advokáti, angažovaní Socialistickým svazem pracujících Slovinska. Dvacátého čtvrtého dubna 1990 vynesl soud osvobozující rozsudek jak pro Vllasiho, tak pro zbývajících třináct obžalovaných (jeden byl osvobozen již dříve).

Vllasi se z vězení vrátil po čtrnácti měsících jako vítěz, svůj triumf si ovšem nemohl příliš vychutnat. Na Kosovu se v době, kdy byl ve vězení, radikálně změnila politická situace. Éra Azema Vllasiho a albánských

1222 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 254.

1223 Soudní proces je rekonstruován za pomoci servisu Tanjuga a záznamů Dj. JEVTIĆE v knize *Bitka za Kosovo*, s. 256–259.

komunistických funkcionářů zde totiž definitivně skončila. Svědčil o tom ostatně i tisk albánských alternativních skupin, které sice byly, jak často zdůrazňovali jejich představitelé, proti politickým procesům, jméno Vllasiho však v této souvislosti nezmiňovali. Jeho komunistická minulost a především role v normalizaci politické scény po roce 1981 pro ně byla nepřijatelná a nemohly ji změnit ani události posledních měsíců, kdy se Vllasi, fakticky proti své vůli, a především díky působení Miloševićovy mediální mašinérie, stal symbolem albánského protestu proti rušení autonomie.¹²²⁴

Přijetí nové srbské ústavy – vítězství „antibyrokratické revoluce“

I po skončení hornické stávký v Trepči byla situace na Kosovu, z důvodů již výše uvedených, stále napjatá. Prezidium SFRJ dostávalo zprávy z bezpečnostních složek dokonce o tom, že se chystají, zejména v souvislosti s březnovým (11. 3.) výročím událostí roku 1981, ozbrojené akce, jejichž dodatečným cílem však měl být i protest proti ústavním změnám. Těmto informacím ovšem, podle slov předsedy jugoslávského prezidia Raifa Dizdareviće, věnovalo prezidium i další federální orgány jen málo pozornosti,¹²²⁵ přesto však zavedlo 3. března na Kosovu dodatečná „zvláštní opatření“. Tento akt, zdůvodněný tím, že se „*situace v autonomní oblasti stále zhoršuje a ohrožuje zřízení, integritu i suverenitu celé země*“,¹²²⁶ znamenal mj. pracovní povinnost – opatření, které bylo v jugoslávské praxi zavedeno vůbec poprvé. Jednalo se vlastně o jakýsi způsob vojenské mobilizace, sloužené ovšem na pracovním místě. Stát ale nebyl dostatečně důsledný v jejím provádění, resp. neměl sílu a zřejmě ani snahu k tomu, aby ji důsledně prováděl, a proto se toto opatření v podstatě od samého počátku minulo účinkem, nehledě na to, že jen stěží mohlo být vytvořeno tolik pracovních příležitostí. Byl to mj. další ze znaků toho, že jugoslávské vedení začíná mocensky ztrácet půdu pod nohama.

1224 Vllasi se po svém propuštění z vězení již politicky neangažoval a založil si v Prištině advokátní kancelář. Jeho články a rozhovory, které v průběhu 90. let čas od času poskytoval tisku, v nichž komentoval aktuální politické problémy Kosova, se snažily o objektivitu, věcný přístup a vyvážené postoje. I v současnosti bývá zván do politických diskusí ve všech nástupnických státech SFRJ. Po roce 1999 jeho zkušenosti využívala řada kosovských politiků, v roce 2009 byl dokonce designován jako velvyslanec Kosova v Černé Hoře.

1225 PEJIĆ, N.: *Svjedoci raspada - Raif Dizdarević: Velika prevara.*

1226 Citace je převzata z haagské obžaloby Slobodana Miloševiće. Viz www.sense-agency.com/arhiva/kosovo/optuznica.htm.

Podivné hlasování kosovského parlamentu

K bezprecedentní bezpečnostní krizi ovšem dochází až v souvislosti se začátkem zasedání kosovského parlamentu, ohlášeným na 23. března 1989, na němž měly být přijaty doplňky a novely srbské ústavy v podstatě omezující kosovskou autonomii. Srbský parlament schválil dodatky k ústavě již na zasedání 23. února (tedy v době, kdy byla v plném proudu stávka horníků v Trepči), podle stávajícího právního řádu mohla novelizovaná srbská ústava vstoupit v platnost až po schválení parlamenty autonomních oblastí (vojvodinský parlament schválil novelizaci 10. března 1989¹²²⁷). To byl mj. také jeden z principů, jež ústavní novelizace rušila, neboť právo veta na ústavní změny, které autonomie ze zákona mohly uplatňovat, bylo srbskými zákonodárci nejvíce kritizováno a napadáno.¹²²⁸ Kromě toho měly novelizace omezit i řadu dalších autonomních ingerencí, mj. kontrolu nad policií, vzdělávací i ekonomickou politikou, omezeno mělo být i právo výběru oficiálního jazyka autonomie (což ovšem nemělo znemožnit používání albánštiny v úředním styku a ve školství).

Ohledně samotného hlasování kosovského parlamentu o ústavních změnách, k němuž došlo 23. března 1989, panuje dodnes jistá konfuse. Kosovští poslanci totiž nakonec podle všeho velkou většinou hlasů ústavní novelu podpořili. Výsledky hlasování hovoří o tom, že z dvousetčlenného parlamentu bylo proti pouze deset poslanců.¹²²⁹ Pozdější albánská literatura ovšem uvádí, že se většina albánských delegátů zdržela hlasování a předseda parlamentu Remzi Kolgeci prohlásil novelizaci za schválenou i přes to, že návrh nezískal v parlamentu potřebnou dvoutřetinovou většinu.¹²³⁰ Odtud pak tento údaj převzala také haagská obžaloba S. Miloševiče, resp. její 11. článek.¹²³¹ N. Malcolm dokonce tvrdí, že do hlasování byly započítány i hlasy oficiálních hostů zasedání!¹²³² Na poslance bezesporu byl činěn nátlak, jinak si lze jen stěží představit takovéto procento úspěšnosti hlasování pro novelizaci, proti níž většina albánského obyvatelstva demonstrovala již několik měsíců. Jako prostředek nátlaku se uvádějí i obrněné transportéry, jimiž byla budova kosovského parlamentu v den hlasování obklíčena. Jejich původním účelem však byla

1227 *Amandmani nisu zaustavili podele*. Politika, 28. 3. 2001. http://www.politika.co.yu/2001/0328/01_22a.htm.

1228 Tento bod, jako jeden z mála, také podporovali i představitelé ostatních jugoslávských republik včetně Slovinska, neboť uznávali, že díky němu není Srbsko jako republika plnoprávná s republikami, které autonomie neměly.

1229 Viz např. DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 285. Výpověď I. Rugovy na soudu se S. Miloševičem v Haagu 3. 5. 2002. <http://www.srpskapolitika.com/hag/maj/03.05.02.txt>; Jevtić, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 137 aj.

1230 Např. IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 340.

1231 www.sense-agency.com/arhiva/kosovo/optuznica.htm

1232 MALCOLM, N.: *Kosovo. Kratka povijest*, s. 384.

ochrana budovy a poslanců před demonstracemi, které se v den schvalování novelizace očekávaly. Při hodnocení schválení ústavních změn také nelze zapomínat ani na skutečnost, že drtivá většina poslanců byla členy SK Kosova, kteří byli zvyklí hlasovat podle stranické disciplíny. Někteří z nich nejspíš také viděli, podobně jako nové albánské kosovské vedení, větší nebezpečí v albánském radikalismu a separatismu než v postoupení části autonomních pravomocí bělehradskému centru. Jisté tedy každopádně je, že dodatky k srbské ústavě kosovský parlament velkou většinou schválil.

Krvavý kosovský týden

Demonstrace proti tomuto v očích velké části albánského obyvatelstva zrádnému kroku kosovského parlamentu na sebe nenechaly dlouho čekát. Zahájilo je asi dvě stě albánských žen v Uroševci, které se shromáždily před městským úřadem a skandováním dávaly najevo svůj nesouhlas s přijetím ústavní novelizace. V odpoledních hodinách již bylo před městským úřadem shromážděno více než pět tisíc demonstrantů. Kolona demonstrantů se vypravila k Domu armády a dostala se do blízkého kontaktu s vojáky. Ze strany demonstrantů došlo i ke střelbě a jedna z kulek se dokonce odrazila od přílby hlídkujícího vojáka. Byl to první „politický“ výstřel na Kosovu od roku 1981.¹²³³ Demonstrace v Uroševci probíhaly i následující tři dny a teprve 27. března 1989, den před slavnostním zasedáním srbského parlamentu, který měl přijmout autonomiemi již ratifikované ústavní novely, se nepokoje přenesly i do dalších kosovských měst – Prištiny, Titovy Mitrovice, Gnjilan, Lipljanu, Vučitrnu, Podujeva a postupně přerůstaly v uliční násilí. Policie je zasypávána kamením, dochází k převrácení automobilů, na ulicích vyrůstají barikády. Stále častěji se ze strany demonstrantů ozývají výstřely. Předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević ve svých pamětech vzpomíná na zoufalý telefonát Remzi Kolgeciho: „*V Podujevu, Gnjilanech, Suvé Rece a v Mitrovici vypukla skutečná válka. V Prištině tiché* (v období po stávce horníků v Trepči se horníci uchýlovali k protestním shromážděním, na nichž demonstrativně mlčeli, po nich se takto organizovali i prištinští studenti – pozn. V. Š.) *demonstrace přerostly v násilí. Na předměstí je slyšet výstřely a dávky z automatických zbraní, na intervenci je pozdě. Je to vzpoura, násilí, hraničící s povstáním. Musíte nás odvolat, nikdo nám nedůvěřuje, nikdo nás nebere, když vyjdeme ven, lidé po nás plijí jako po zrádcích...*“ Bylo zřejmé, že za tohoto stavu věcí jsou oběti na životech jen otázkou času. Při střelbě v Mitrovici zahynul policista srbské národnosti a těžce zraněno bylo šest dalších příslušníků policejního sboru, v Podujevu byl

¹²³³ Viz např. DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, s. 286–287; JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 138 aj.

dokonce zastřelen velitel místní policejní stanice albánské národnosti. Předsednictvo kosovského parlamentu sice zavedlo policejní hodinu, vyhlásilo zákaz pohybu a shromažďování na veřejných místech a řadu dalších opatření, která však neměla, podobně jako prohlášení prezidia SFRJ, valného úspěchu, neboť neméně dramatické demonstrace se udály i 28. března v dalších místech na Kosovu - v Prizrenu, v Suvé Rece,¹²³⁴ Orahovci, Peći, Mališevu aj.

Výsledky těchto střetů byly hroživé: během dvou dnů násilí zahynuli dva příslušníci pořádkových sil a dvacet dva demonstrantů, těžce zraněno bylo devět příslušníků policie a lehce sto dvanáct, lékařskou pomoc vyhledalo devadesát dva demonstrantů, počet zraněných však byl mnohem vyšší, neboť většina lehčeji zraněných účastníků nepokojů, podobně jako v roce 1981, nevyhledala lékařskou pomoc z obavy z policejní represe, popř. jim byla poskytnuta albánskými lékaři mimo okruh nemocnic.¹²³⁵ Podle hodnocení kosovského ministra vnitra Jusufa Karakushiho byly demonstrace 23.-28. 3. 1989 ve srovnání s demonstracemi roku 1981 menší co do počtu účastníků, ale agresivnější a s většími následky.¹²³⁶

Jako obvykle následovala po takovéto akci normalizace. Čistky proběhly vzápětí jak v předsednictvu OV SK Kosova, tak i dalších vedoucích stranických a oblastních orgánech, odvoláni byli ředitelé podniků, z jejichž závodů se rekrutovali účastníci demonstrací, mocenské orgány se však zvláště zaměřily na signatáře petice 215 intelektuálů, jež byla v hodnocení událostí označena jako časově i ideově cílený akt, který měl „animovat albánské masy na Kosovu k odporu vůči ústavním změnám“. V hodnocení se jasně dávalo na vědomí, že „signatáři nemohou zůstat na vedoucích a odpovědných místech a musí jim být odňata možnost politického vlivu“.¹²³⁷ Kromě toho podle oficiálních údajů policie zatkla 238 osob, které byly odvezeny do vězení ve Vranji. Albánští autoři tvrdí, že zatčení demonstranti byli ve vězení vystaveni „brutální policejní tortuře“.¹²³⁸ Po dvou měsících byla většina zatčených propuštěna, aniž by proti nim bylo vzneseno obvinění. Stovky lidí byly také potrestány v přestupkovém řízení až několika týdny vězení, popř. odsouzeny k peněžitém pokutám, mnozí prostí účastníci demonstrací byli propuštěni z práce.¹²³⁹

1234 Zpravodaj Tanjugu Jevtić píše, že zde demonstranti byli ozbrojeni jako v dobách selských povstání vidlemi a sekyrami. Viz JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 138 aj.

1235 Tamtéž, s. 143, také např. REUTER, J.: *Die Jüngste Entwicklung in Kosovo. Südosteuropa 1989/6*, s. 338. Citováno dle HRADEČNÝ, P.: *Kosovská otázka v letech 1944-1966 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 168. Christina von KOHLOVÁ a Wolfgang LIBAL ve své práci citují také nejmenované albánské zdroje, které počet mrtvých odhadovaly až na 200 (*Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 121).

1236 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 144.

1237 Tamtéž, s. 153.

1238 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 340.

1239 von KOHL, Ch. - LIBAL, W.: *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*, s. 118.

Slavnost v Sáva centru

Poslanci tří komor srbského parlamentu schválili, slavnostně a jednohlasně, dodatky k ústavě, resp. její novelizaci, na zasedání srbského parlamentu 28. března 1989. Jejího slavnostního vyhlášení v kongresovém centru Sáva se zúčastnilo čtyři tisíce pozvaných hostů. O tom, že se časy změnilly a že se i komunistická scéna pod vlivem spisby kritické inteligence začala obracet k srbské tradici svědčilo lámání svátečního, tzv. slávského koláče,¹²⁴⁰ jež rukou nedílnou prováděli společně se Slobodanem Miloševićem také nový předseda federální vlády Ante Marković spolu s novým ministrem obrany Veljkem Kadujevičem. „*Pravomoci, které nová ústava poskytuje, budou bez výjimky využity vůči každému, kdo se odváží napadat integritu Srbska a Jugoslávie. Srbsko nepožaduje a nechce více práv, než mají ostatní jugoslávské republiky, ale nepřistoupí ani na to, aby jich mělo méně,*“ prohlásil při té příležitosti předseda srbského parlamentu Borislav Jović.¹²⁴¹ V euforii po přijetí nové ústavy tehdy v Bělehradě vládlo všeobecné přesvědčení, že březnové albánské demonstrace na Kosovu byly pouhým „posledním záchvěvem separatistů“ a že ústavní změny zabezpečí na Kosovu, jak prohlašoval Jović na ústavní slavnosti, právní jistotu a bezpečí všech občanů autonomní oblasti. „*S definitivní platností je pohřbena iluze o možnosti vytvoření kosovské republiky, což by byl jen další stupeň k rozpadu Jugoslávie,*“ hřimal Jović. „*Život, jsem přesvědčen,*“ pokračoval dále předseda srbského parlamentu a hlavní promotér novelizované ústavy, „*ukáže jednotné Srbsko s dvěma autonomiemi jako novový faktor síly, jednoty, demokracie a pokroku našeho společenství.*“¹²⁴²

Dvacátý osmý březen 1989 tedy lze zároveň označit za vítězství Miloševićovy antibyrokratické revoluce. Milošević se, po omezení samostatnosti obou autonomií a po získání černohorských hlasů, stal nejmočnějším mužem na jugoslávské politické scéně, který ve federálních orgánech disponoval čtyřmi hlasy z osmi a navíc již svoji moc neodvozoval a nezakládal pouze na straně a její přízni, ale vyvozoval ji přímo z podpory lidu – srbského národa – který vyvedl na ulice. Naskýtala se samozřejmě otázka – jak mohou mít autonomní oblasti své představitele

1240 Speciálně připravené pečivo, které se peklo při příležitosti svátku rodinného církevního patrona, tzv. slavy (o ní více viz s. 57).

1241 Podle vlastních slov s návrhem na zrušení článku o ústavních pravomocích autonomií (tedy práva veta na změny srbské ústavy a zákonů), který vlastně představoval základ politické samostatnosti obou oblastí, přišel právě Borislav Jović. Nepočítal prý přitom s tím, že by tento návrh mohl projít, ale předpokládal, že autonomie budou snáze přístupny kompromisům k jiným ústavním změnám, když srbská strana na oplátku odstoupí od tohoto návrhu. Události antibyrokratické revoluce nakonec překonaly všechna Jovićova očekávání. Viz JOVIĆ, B.: *Knjiga o Miloševiću*, s. 44.

1242 *Amandmani nisu zaustavili podele*. Politika, 28. 3. 2001. http://www.politika.co.yu/2001/0328/01_22a.htm.

v jugoslávském prezidiu, když je po novelizaci jejich ústavní postavení ve federaci zcela změněno?¹²⁴³ De facto by mělo mít Srbsko pouze jeden hlas (a spolu s černohorským dva). Nicméně Milošević se touto otázkou nehodlal zabývat a nikdo z jugoslávského vedení mu ji také nepokládal.

Již zanedlouho se však mělo ukázat, jak nereálná byla očekávání a prognózy srbských politiků. Bělehrad si sice zabezpečil kontrolu nad kosovskými institucemi, bylo to však vítězství Pyrrhovo. Následujícího roku zůstalo Kosovo bez parlamentu a řady dalších orgánů a mír v oblasti se od té doby dařilo udržovat jen díky zesílené přítomnosti policie a policejní represi, která bude Srbsko vyčerpávat ekonomicky, na mezinárodním poli jej bude diskreditovat a vyústí nakonec v zásah letectva NATO a jeho definitivní ztrátu. Zatím však v Bělehradě slavili vítězství. Deník *Politika* z 29. března s titulkem přes půl úvodní strany oznamoval: *Srbsko je opět jednotné.*

Den svatého Víta

Vrcholem mítinkové politiky let 1988–1989 ovšem byla bezesporu až oslava 600. výročí bitvy na Kosovu, která se uskutečnila na výroční den bitvy, 28. června 1989. Oslava, dlouho dopředu plánovaná, se měla stát jedním z politických vrcholů roku 1989. Podle počtu zúčastněných, převážně ovšem Srbů a Černohorců ze všech koutů Jugoslávie i ze zahraničí, jím bezesporu byla. Srbská média hovořila až o dvou miliónech účastníků manifestace, i ty nejmenší odhady zahraničních agentur ale uváděly mnohasettisícové počty.¹²⁴⁴ Hlavní role na oslavě byla vyhrazena Slobodanu Miloševići, byť se oslavy, s výjimkou Stipe Šuvara, zúčastnilo celé jugoslávské prezidium v čele s předsedou Janezem Drnovšekem, a také předsednictvo ÚV SKJ, jehož tehdejšími (historicky posledními) předsedou byl Makedonec Milan Pančevski. Oslavy tak měly mít jugoslávský význam. Svým projevem Slobodan Milošević definitivně potvrdil své místo nejmocnějšího muže jugoslávské federace. Jeho projev byl dvojsmyslný – na jedné straně horoval za zachování socialistické Jugoslávie, na straně druhé upozorňoval, že Srbsko nebude více trpět

1243 IVANOVIĆ, D.: *Bolest vladanja. Vlast, opozicija i parlamentarizam u Srbiji na kraju XX veka.*

1244 Nejméně, 300 000 účastníků, zmiňovala agentura Reuters (*Politika*, 29. června 1989). Hry s čísly účastníků mítinků byly vždy jednou ze záležitostí politické propagandy, nejprve té, sloužící antibykratické revoluci, poté i té, která sloužila opozici proti Slobodanu Miloševićovi. O rozdílnosti počtů se mohl autor publikace sám přesvědčit při mnoha mítincích v letech 1996–2000, jež osobně sledoval. Např. při opozičním mítinku Srbského hnutí obnovy, politické strany spisovatele Vuka Draškoviće 10. května 1996 na Ravne Goře (místě, na němž sídlil za druhé světové války štáb četníků v čele s Dragoljubem Mihailovićem) oznamoval opoziční tisk 100 000 účastníků (*Naša Borba* 11. 5. 1996), přičemž podle autorova podrobného sčítání nešlo o více než 20 000 lidí.

ponížení a zradu ve svých vlastních řadách. Jeho okřídlená slova o tom, že po „šesti stech letech jsme opět v bojích a před boji“, které sice „nejsou ozbrojené, ale ani takové nejsou vyloučeny“,¹²⁴⁵ jednoznačně předznamenala další jugoslávský vývoj.

Mítink na den sv. Víta představoval v podstatě oslavu vítězství Miloševićova politického proudu, zároveň však byl významný i pro nacionalistické intelektuály, pro něž byl symbolem znovuzískaného Kosova, symbolem historického práva na kosovské území. Již v březnu 1989 na toto téma básník Matija Bečković prohlásil: „Šest století po bitvě na Kosovu je zapotřebí jasně říci - Kosovo je srbské, a tato skutečnost není závislá ani na albánské natalitě, ani na srbské mortalitě. Na Kosovu je tolik prolité srbské krve a tolik srbských svatyní, že zůstane srbské, i když zde Srbové nebudou.“¹²⁴⁶ Na samotném válečném poli na Gazi Mestanu, při mítinku 28. června, pak Bečković horoval, že na Kosovo je třeba hledět jako na „Jeruzalém, v němž by celá Evropa měla své chrámy“. Lidská práva, tvrdil Bečković, se na Kosovu hájila a bránila před šesti sty lety, a brání se i dnes.¹²⁴⁷ Básník Gojko Djogo Bečkoviće doplnil - od kosovské bitvy až do současnosti nemají Srbové větší svátost než Kosovo. „Na tu svátost přísahali a šest století jí přinášejí nejdražší oběti, oběti krve. A stále přinášejí. Nevíme dokdy, ale víme, že musíme, neboť srbský stát bez Kosova by byl jako Srb s dírou v hrudi.“¹²⁴⁸

Shromáždění na Gazi Mestanu bylo ovšem i výraznou manifestací církevní. Také pravoslavná církev totiž měla svůj důvod k oslavě, nejen proto, že viděla, jak se území, na němž stojí nejvýznamnější středověké srbské chrámy a kláštery, vrací pod srbskou kontrolu, ale i kvůli tomu, že díky oteplování vztahů mezi církví a srbským vedením začala postupně hrát opět roli, o níž se domnívala, že jí v srbském národě patří. Toto oteplení bylo zřejmé poté, co srbské mocenské orgány dovolily církvi obnovit výstavbu velechrámu sv. Sávy na Vračaru, započatou před druhou světovou válkou.¹²⁴⁹ Oslavě na Gazi Mestanu, jíž žehnal srbský patriar-

1245 MILOŠEVIĆ, Slobodan: Ravnopravni i složni odnosi uslov za opstanak Jugoslavije. Politika 29. 6. 1989, s. 3-4. „Ale bez ohledu na to, jaké jsou,“ pokračovala známá Miloševićova sentence, „není možno v nich zvítězit bez rozhodnosti, statečnosti a obětavosti. Bez těch dobrých vlastností, které byly tehdy dávno přítomny na Kosově poli.“

1246 Politika, 5. března 1989.

1247 GLIGORIJEVIĆ, M.: *Srpski Jeruzalim*. Nin, 2. července 1989.

1248 Vreme č. 454, 18. září 1999. Přístupné na http://www.vreme.com/arhiva_html/454/index.html

1249 Stavba velechrámu sv. Sávy v bělehradské čtvrti Vračar, na místě, kde turecký velký vezír Sinan paša v roce 1594 nechal spálit ostatky zakladatele srbské autokefální pravoslavné církve Savy (Nemanjiće), byla zahájena v roce 1936. Jeho budování přerušily události druhé světové války, po níž již komunistická moc stavbu neumožnila. Dostavbu chrámu povolil na žádost patriarchy Germana tehdejší srbský prezident Dušan Čkrebić v roce 1985. Za tento ve své době poměrně odvážný čin byl později Čkrebić, ač komunist, dokonce vyznamenán nejvyšším církevním řádem. K definitivnímu potvrzení nového vztahu mezi státem a církví došlo při jednání mezi patriar-

cha German, předcházelo putování ostatků knížete Lazara po „srbských zemích“, které se stalo manifestací srbství zejména v národnostně smíšených oblastech Bosny a Hercegoviny. Slavnosti vítání ostatků na Ozrenu ve střední Bosně se zúčastnilo na 50 000 lidí! Vyvrcholením tohoto putování bylo vítání ostatků v klášteře Gračanica, ležícím nedaleko kosovského bitevního pole, kam ostatky dorazily v den mítinku. Poté byly uloženy v záduši knížete Lazara v srbské Ravanici.

Pro předsedu Svazu kosovských spisovatelů Ibrahima Rugovu ovšem byla oslava 600. výročí kosovské bitvy „šovinistickou manifestací“. Na Kosovu totiž podle něj nebojovali pouze Srbové, ale také Albánci, Charváti, Bosňané, a šlo tedy o událost významnou pro všechny jugoslávské národy. „*Můj dojem z celé akce je ten*“, hovořil v interview pro Der Spiegel, „*že v Jugoslávii existují síly, které na Kosovo přímo přivolávají teroristické akce.*“ Na závěr svého rozhovoru pak přidal prorocké upozornění, „*že vždy, když se nějaký malý národ, a Srbové jsou malý národ, pokoušel Balkánu vnutit svoji převahu, končilo to jeho vlastní tragédií*“.¹²⁵⁰

Využití mýtu v politice

S církevní účastí na oslavách souvisí také nová aktualizace kosovského mýtu, který byl využíván jak teology Srbské pravoslavné církve, tak kritickou inteligencí a také, jak jsme viděli na výše uvedených básnických projevech Matiji Bečkoviće a Gojka Djogy, národoveckou uměleckou frontou. V dobách příprav na oslavy 600. výročí kosovské bitvy se v článkách srbských teologů stávají spoje kosovského mýtu, o nichž jsme hovořili v podkapitole *Kosovský kult*, s osudem srbského národa, či, jak se běžněji psalo, se „srbstvím“, daleko sofistikovanější. Teolog (a pozdější biskup) Atanasije Jevtić dokazuje, že se kníže Lazar při onom zásadním předbitevním dilematu mezi Královstvím Božím a královstvím pozemským rozhoduje pro Království Boží ve jménu celého srbského národa s tím, že toto rozhodnutí bylo nejsilnějším výrazem smyslu srbských dějin a jejich regulativní myšlenkou.¹²⁵¹ Vlastní národ a jeho historie tak získává metafyzické a kosmické dimenze. Od této konstatace Božího vyvolání již není daleko k termínu „nebeské Srbsko (*nebeska Srbija*)“. Poprvé jej použil biskup šabacko-valjevský Jovan, podle něhož od časů knížete Lazara a kosovské bitvy Srbové budují především Nebeské Srbsko, „ *které*

chátem a vládou 15. června 1990. Viz TOMAS, R.: *Srbija pod Miloševićem. Politika devedesetih*, s. 69.

1250 JEVTIĆ, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 188.

1251 „*Kosovo (tedy Lazarův výběr a rozhodnutí – pozn. V. Š.) ukázalo, že se naše historie odehrává v nejvyšším plánu, na tragické a vznešené hranici nebeského a pozemského, Božího a lidského. Kosovo je svědectvím toho, že jsme jako národ nikdy nebojovali za nevýznamné věci a že jsme nikdy nemohli být upřímně nadšeni drobnostmi a pomíječností*“. Glas Crkve, 1987, č. 2. Citováno podle RADIĆ, R.: *Crkva i srpsko pitanje*, s. 276..

do dnešních dnů vzrostlo bezesporu na největší nebeský stát. Pokud vezme me v úvahu pouze nevinné oběti poslední války, miliony a miliony Srbů a Srbek,¹²⁵² děti a bezbranných, jež ustašovští zločinci zavraždili, umučili či naházeli do propastí a jeskyní, pochopíme, jak početné je dnes srbské království v nebesích.¹²⁵³ Toto eschatologické formulování smyslu srbských dějin a zejména srbského vztahu ke Kosovu později rozpracovávali i další teologové. Božidar Mijać např. píše, že „na Kosovu (při kosovské bitvě – pozn. V. Š.) srbský národ hlasoval duší pro Království věčnosti“ s tím, že to i do budoucna zůstalo jeho jediné pravé rozhodnutí. „Od té doby se všichni Srbové, věrni této přísaze, stávají národem Božím, Kristovým novozákonním národem, nebeským Srbskem, dílem nového Vyvoleného národa Božího...“¹²⁵⁴ A ve světle tohoto rozhodnutí pro Nebeské království je podle Mijaće zapotřebí nahlížet na všechny tragické události srbské národní historie, a zejména na současné události kosovské.

Kosovo se tak stalo symbolickým svatým místem, kolem něhož se shromažďuje národ a je tak jakýmsi srbským ztraceným rájem. Odtud se tedy o Kosovu hovoří také jako o srbském Jeruzalémě a také toto syntagma se stalo velmi výrazným politikem.¹²⁵⁵

Kosovský mýtus, reinterpretovaný nejprve pravoslavnými teology a poté i kritickou inteligencí na „současné události“, se tak stal také důmyslnou politickou propagandou, zpřítomňující mytická rozhodnutí středověkých srbských hrdinů k prosazování politických a nacionálních cílů současnosti. Jako takový vstoupil i do projevů politiků. Tak se na mítincích antibyrokratické revoluce objevují i čistě mytologická spojení, označující Kosovo jako „svatou srbskou zemi“ či jako „duši Srba“ (popř. jeho paměť i jeho kolébku, jeho krev a jeho modlitbu, jeho nezacelenou ránu...). Také při příležitosti oslav 600. výročí kosovské bitvy se zdůrazňovalo, že kosovský mýtus a přísaha o osvobození Kosova byly tak silné, že po staletí určovaly celou srbskou historii, a to až do balkánských válek a osvobození Kosova (v roce 1912). Působení kosovského mýtu se hledalo dokonce i v roztržce s Informbyrem (1948),¹²⁵⁶ odkud pak již nebylo

1252 O operování s ciframi obětí zločinů na civilním obyvatelstvu během druhé světové války viz pozn. 18.

1253 Citováno podle RADIĆ, Radmila: *Crkva i „srpsko pitanje“*, s. 278.

1254 MIJAĆ, Božidar: *Eschatologija*. Teološki pogledi 1988, č. 1-2, Metafyzickou podstatu srbského vnímání Kosova, a zároveň srbského práva na toto území, objasnil Mijać v textu *Svetlost sa Kosova*, v němž tvrdí, že Kosovo není pouze fyzickým bydlíštěm, ale také metafyzickým útvarem s tím, že tuto srbskou vlast tvoří jednota nebe a země – noumen ducha ve fenoménu času a prostoru. To je pak podle Mijaće nejpádnějším důkazem pro to, „že pro sounáležitost národa s jistým územím ... je rozhodující ... ona duchovní stavba, již na tomto území vytvořilo a v níž vyšším existenciálním způsobem přebývá.“ Viz Pravoslavije, č. 388, 10. 5. 1983. Citováno podle RADIĆ, R.: *Crkva i „srpsko pitanje“*, s. 271.

1255 PERICA, Vjekoslav: *Balkanski idoli 1*. Beograd 2006, s. 48-49.

1256 Rezoluce Informbyra totiž byla, a zřejmě ne náhodou, vyhlášena právě na den sv. Víta, srbský Vidovdan, tedy na den výročí kosovské bitvy.

daleko k tvrzení, že „i dnes (1989 - pozn. V. Š.) je to významný faktor ve vztahu k postavení srbského národa na Kosovu a v celé Jugoslávii“.¹²⁵⁷

Pro vypořádání se s politickými protivníky ve vlastních řadách byly z mýtu využívány ponejvíce analogie na domnělou zradu Vuka Brankoviće. Zrádci srbského národa jsou v mýtu prokleti, srbský národ je vyvrhuje ze svého středu a stihá je boží trest. Ve slavnostním čísle nejčtenějších srbských novin *Politiky*, věnovaném šesti stům letům kosovské bitvy se to těmito mytologickými aktualizacemi jen hemží. „Srbský národ vždy a až do našich dnů provázeli jako kletba nějáci Brankovićové.“ Bez ohledu na historická fakta se tak využívá mýtu jakožto pravého ukazatele stavu ve společnosti (Brankovići jsou samozřejmě myšleni protivníci srbských nacionálních snah). Z toho pak lze lehce přijít k tvrzení, že „opět nastává doba kosovská“, neboť se na Kosovu a pomocí Kosova „řeší osud celé Jugoslávie...“, přičemž je, slovy knížete Lazara, „lépe čestně zahynout, než nečestně žít“,¹²⁵⁸ neboť „Kosovo je středem srbské historie, kultury a paměti...“, jež „bez krve nelze koupit, bez krve jej nelze ani prodat“.¹²⁵⁹ Kombinací historie, paměti národa a kontinuity je tak připraven terén pro další politické akce, které na konci vedly k mezietnickému konfliktu.

Také během pozdějších válečných operací, zejména v roce 1999, jsou bojovné projevy často doplňovány citáty epických písní z kosovského cyklu. Válka je tak v tomto propagandním folklorismu představována *sub speciae aeternitatis*, tedy v přenesení konfliktu ze sféry politiky, ekonomie a (popř.) historie do nadčasové sféry mýtu, v níž jsou recentní boje pouze pokračováním těch historických.¹²⁶⁰

Svatý synod SPC ovšem dokonce i v době nejtěžší, v prosinci roku 1998, čtyři měsíce před zahájením bombardování, kdy na Kosovu již probíhaly lité boje mezi tzv. Kosovskou osvobozenkou armádou a srbskými pořádkovými silami, opět apeluje na srbské obyvatele Kosova, kteří chtěli odejít, aby se nezapletli do této tak neslavné kapitoly srbských dějin, pomocí kosovského mýtu: „*Neopouštějte své domovy, svůj rodný krb, at již z jakýchkoli důvodů, neboť pouze tímto způsobem můžeme jak sebe, tak naše svaté Kosovo a Metochii uchovat v Srbsku. Opouštění rodného krbu v této těžké chvíli by se rovnalo zradě nejvznešenějších a věčných ide-*

1257 LUKIĆ, Radomir: *Značaj boja na Kosovu, kosovska epika i kosovski mit - simbol očuvanja srpske nacionalne svesti*. *Politika*, 28. 6. 1989, s. 3-4.

1258 Redakční úvodník, *Politika*, 28. 6. 1989.

1259 Citát z projevu Slobodana Miloševića při mítinku 19. listopadu 1988. *Borba*, 20. 11. 1988, s. 2. V citované sbírce jeho projevů *Godine raspleta* je ovšem tento „krvavý“ odkaz vynechán!

1260 ČOLOVIĆ, I.: *Pucanje od zdravlja*. Beograd 1994, s. 96, 109. Podpis srbské kapitulace (a z ní vyplývající ztráta Kosova) v konfliktu s NATO v Kumanovu v roce 1999, na místě, kde v roce 1912 Kosovo Srbové v bitvě s Turky zpětně získali, tak pouze (možná nechtěně) zapadá do této mytologické řady.

*áli, za než bojovali a obětovali se svatý kníže Lazar a naši slavní a svatí předci...*¹²⁶¹

Stále bližší a v té době již mezi soudně uvažujícími lidmi jasně se rýsující krach oficiální politiky vůči Kosovu nutil teology SPC, místo aby se snažili na kosovský problém nahlížet v reálných konturách, znovu situaci zahalovat a přetvářet do mytologického paradigmatu: „*Něco, co z vnějšku vypadalo jako tragická porážka... se počalo přetvářet v hluboké vnitřní vítězství, jež, o nic méně než v kosovské době* (v době vlastní bitvy na Kosově poli – pozn. V. Š.), *může mít kosmické dimenze...*“¹²⁶² Porážka tedy opět přináší morální triumf...¹²⁶³

¹²⁶¹ Glasnik SPC, prosinec 1998.

¹²⁶² *Jagnje Božije i zvijer iz bezdana - filozofija rata*. Cetinje 1996, s. 8. Citováno podle DJORDJEVIĆ, Mirko: *Ratni krst srpske Crkve*. Republika (Beograd), č. 273, 16-30. 11. 2001, s. 28.

¹²⁶³ Také srbská kampaň za zachování Kosova v rámci teritoria srbského státu, vedená vládami nového postmiloševičovského Srbska a probíhající nepřetržitě od zahájení rozhovorů o dalším statusu Kosova v roce 2005, je ovlivněna mýtickou složkou, s níž je pro Srby Kosovo spojeno. Snahou i těch nejevropštějších srbských politiků a politických stran je totiž nevstoupit do srbské historie jako ten, kdo „srbský Jeruzalém“ definitivně ztratil a být tak označen za novodobého Vuka Brankoviće.